a ſe Domitio duce ſciebat inito conſilio dimicandi: deſcẽdere ꝑrupta uallẽ cœ
pit: cuius aliquãdiu Cæſar irridebat inanẽ oſtentationẽ: & eo loco militum co
hortationẽ: quẽ in locũ nemo ſanus hoſtis ſubiturus eſſet. Cũ interim phar
naces eodẽ gradu quo in ꝑliũ deſcenderat: uallẽ aſcendere aduerſus arduum
collẽ inſtructis copiis cœpit: Cæſar incredibili eius uel intemeritate: uel fidu
cia motus: neq; opinãs: imparatuſq; oppreſſus eodẽ tpe milites ab operib9 uo
cat: arma capere iubet: legiões opponit: aciem inſtruit. Cuius rei ſubita trepi
datio magnũ terrorẽ attulit nr̃is nondũ ordinib9 inſtructis: falcatæ regiæ qua
drigæ ꝑmixtos milites pturbãt: quæ tñ celeriter multitudie tælor̃ opprimũt̃.
Inſequit̃ has acies hoſtiũ: & clamore ſublato cõfigit: multũ adiuuãte natura
loci: plurimũ deor̃ imortaliũ benignitate q cũ oibus caſibus bellis interſunt:
tũ ꝑcipue eis qbus nihil rõne potuit adminiſtrari Magno atq; acri ꝑlio facto
cõminus dextro cornu quo ueterana legio erat collocata initiũ uictoriẽ natum
eſt: ex ea pte cũ in ꝓcliui detruderent̃ hoſtes multo tardius ſed tñ iiſdẽ diis ad
iuuantibus: ſiniſtro cornu mediaq; acie totæ ꝓfligant̃ copiæ regis: quæ q̃faci
le ſuberãt iniquũ locũ: tã celeriter gradu pulſæ ꝑmebant̃ loci iniqtate. Itaque
multis militibus partim iterfectis: partim ſuor̃ ruina oppreſſis: q uelocitate
effugere poterant armis tñ ꝓiectis: uallẽ trãſgreſſi nihil ex eo loco ſupiore iner
mes ꝓficere poterãt. At nr̃i uictoria elati ſubire iniquũ locũ munitioneſq; ag
gredi nõ dubitarũt. Defendentibus aũt his cohortib9 caſtra: quas pharnaces
ꝑſidio reliquerat: celeriter caſtris hoſtiũ ſunt potiti. Interfecta multitudie om
ni aut capta ſuor̃ pharnaces cũ pauci eqtibus ꝓfugit. Cui niſi caſtror̃ oppu
gnatio facultatẽ attuliſſet liberius ꝓfugiendi: uiuus in Cæſaris poteſtatẽ ad
ductus eẽt. Tali uictoria totiens uictor Cęſar ĩcredibili eſt lætitia affectus: qđ
maximũ bellũ tãta celeritate cõfecerat: quodq; ſubiti piculi recordatio ẽ lætior
qđ uictoria fac lis ex difficillimis rebus acciderat. Ponto recepto: p̃da oi regia
militib9 cõdonata: poſtero die cũ expeditis eqtibus ipſe ꝓficiſcit̃. Legionẽ ſe
xtã decedere ad p̃mia: atq; honores accipiendos in Italiã iubet. Auxilia Deiota
ri domũ remittit: duas legiões cũ Cælio Minutio in põto reliqt. Ita p gallogrę
ciã Bithyniãq; in Aſiã iter facit: oĩumq; earũ ꝓuinciar̃ de cõtrouerſiis cogno
ſcit: & ſtatuit. Iura in tetrarchas: reges: ciuitates diſpoſuit: Mithridatẽ perga
menũ quo rẽ fœliciter celeriterq; geſtã in Aegypto ſupraſcripſimus regio ge
nere ortũ: diſciplinis ẽt regiis educatũ: nã eũ Mithridates Aſiæ toti9 ꝓpter no
bilitatẽ pergamo paruulũ ſecũ aſportauerat in caſtra: multoſq; tenuerat an
nos: regẽ Boſphori cõſtituit: quod ſub impio pharnacis fuerat ꝓuinciaſq; po
ro. a barbaris atq; inimicis regibus: interpoſito amiciſſimo rege muniuit. Ei
dẽ tetrarchiã legibus gallograecor̃: iure gentis & cognationis adiudicauit: oc
cupatã & poſſeſſam paucis ante annis a Deiotaro. Neq; tamẽ uſquã adiutius
moratus eſt: quã neceſſitas urbanar̃ ſeditionũ pati uidebatur. Reb9 fœliciſſi
me celerrimeq; confectis: in Italiam celerius omnium opinione uenit.

Pharnaces a Cæſare fu
ſus fugatuſ
que.

Mithridates rex Boſpho
ri conſtitut9

A. Hirtii Autodii commentariorum De bello Africo liber quintus.

CAeſar itineribus iuſtis confectis nullo die intermiſſo ad
xiiii. kal. Ianuarias Lilybeũ ꝓuenit: ſtatimq; oſtendit ſeſe
naues uelle conſcendere: cum non amplius legionem tyro
num haberet unam: equiteſq; uix ſexcentos. Tabernacu
lum ſecundum littus ipſum conſtituit: ut prope fluctus
uerberaret. Hoc eo conſilio fecit nequis more quicquam
ferre ſperaret: & ut omnes in dies horaſq; parati eſſent. In
cidit per id tempus: ut in tempeſtates ad nauigandum idoneas non haberet.
Nihilo tamen minus in nauibus remiges milliteſq; cõtinere: & nullã ꝑtermit
tere occaſionem ꝓiectionis: cũ præſertim ab incolis eius prouinciæ nunciarẽ
tur aduerſariorum copiæ eqtatus infinitus: legiones regiæ tres: leuis armatu
ræ magna uis Scipionis decem: elephanti centum uiginti claſſeſq; eſſe com
plures: tamen non deterrebatur animo & ſpe confidebat. Interim indies & na
ues lõgæ adaugeri: & onerariæ cõplures eodem concurrere & legiones tyro
num conuenire. In his ueterana legio quinta: equitum ad duo milia legionib9
collectis ſex & equitum duobus milibus: ut quæq; prima legio uenerat: ĩ na
ues longas imponebatur: equites autem in onerarias: ita maiorem partem na
uium antecedere iuſſit: & inſulã petere Aponianam: quæ eſt a Lilybæo. Ibiq;
cõmoratus bona paucorum uendit publicæ. Deinde Alieno prætori: q Sicili
am obtinebat: de omnibus rebus præcipit: & de reliquo exercitu celeriter im
ponendo. Datis mandatis concedit ad. vi. kal. Ianua. & reliquas naues ſtatim
eſt ꝓſecutus. Ita uento certo celeriq; nauigio uectus: poſt diem quartam cũ
longis paucis nauibus in conſpectum Africæ uenit. Nã neq; onerariæ reliquæ
præter paucas uento diſperſæ: atq; errabundæ diuerſa loca petierunt clupeam
claſſe præteruehitur: deinde Neapolim: cum plura præterea caſtella: & op
pida non longe a mari relinqt. Poſtq̃ adrumentũ acceſſit: ubi præſidiũ erat ad
uerſariorum: cui præerat. C. Conſidius: & a clupea ſecundum oram mariti
mã cũ equitatu adrumẽti. C. Piſo cũ mauris circiter tribus milibus apparuit.
Ibi pauliſper Cæſar ante portũ cõmoratus: dum reliquæ naues cõuenirent ex
ponit exercitũ. Cuius numerus in præſentia fuit peditũ tria milia: equitum cẽ
tum quinquaginta. Caſtriſq; ante oppidũ poſitis: ſine iniuria cuiuſq; conſedit:
cohibetq; omnes a præda. Oppidani interim muros armatis cõplent ante por
tam frequentes conſidunt ad ſe defendendum quor̃ numerus duar̃ legionũ
intus erat. Cæſar circũ oppidũ uectus natura loci perſpecta redit ĩ caſtra. Nõ
nemo culpæ eius imprudentiæq; aſſignabat: qđ neq; circum loca gubernato
ribus præfectiſq; qđ peterent: præceperat: neq; ut more ipſius conſuetudo ſu
periorib9 temporibus fuerat: tabellas ſignatas dederat: ut in tempore his per
fectis locum certum peterẽt uniuerſi: qđ minime Cæſarẽ fefellerat. Nam ne
que ullũ portũ terræ Africæ quo claſſes decurrerent: ꝓ certo tutũ ab hoſtiũ
præſidio fore ſuſpicabatur. Sed fortuitu oblatã occaſionẽ egreſſus aucupaba
tur. L. Plancus interim legatus petit a Cæſare ut ſibi daret facultatem cũ Coſi
dio de pace agendi: ſi poſſet aliqua rõne ꝓduci ad ſanitatẽ. Itaq; data facultate
lras cõſcribit & eas captiuo dat perferẽdas ad oppidũ & ad Conſidiũ. Quo ſi

Aponiana in ſula.

Clupea neapolis adrumentum.

mul atq; captiuus peruenisset: litterasq; ut erat mãdatũ: Cõsidio porrigere cæ
Consídiꝰ captiuũ interfici iubet. pisset: priusq̃ acciperet ille: unde inqt istas. Tũ captiuus uenio a Cæsare. Tũc
Cõsidius Vnus est inquit Scipio iperator hoc tpe po. ro. Deinde in cõspectu
suo captiuũ interfici iubet: litterasq; nondũ perlectas: sicut erant signatæ: dat
homini certo ad Scipionẽ perferendas. Postq̃ una nocte & die ad oppidũ cõ
sumpta: neq; resonsum a Cõsidio dabat: neq; ei reliquæ copiæ succurrebant
neq; equitatu abũdabat: & ad oppidũ oppugnandũ nõ satis copiaꝝ habebat
& eas tyronũ neq; primo aduẽtu cõuulnerari exercitũ uolebat: & oppidi egre
gia munitio difficilisq; ad oppugnandũ erat ascensus: & nunciabatur auxilia
magna equitatus oppidanis suppetias uenire: nõ est uisa ratio ad oppugnan
dũ oppidũ cõmorandi: ne dũ in ea re Cæsar est occupatus: circunuentus a ter
go ab equitatu hostiũ laboraret. Itaq; castra cũ mouere uellet: subito ex oppi
do erupit multitudo atq; equitatꝰ subsidio uno tpe eis casu succurrit: qui erat
missus a Iuba ad stipendium accipiendũ. Castraq; unde Cæsar egressus iter
facere cœperat occupat: & eius agmẽ extremũ isequi cœperunt. Quæ res cũ
animaduersa esset: subito legionarii cõsistunt: & equites quãq̃ erant pauci: ta
men contra tantã multitudinem audacissime cõcurrunt. Accidit res incredi
bilis: ut equites minus triginta galli: mauroꝝ equitum duo mi. loco pelerẽt fu
gerentq; in oppidũ. Postq̃ cõpulsi & cõiecti erant intra munitiones Cesar iter
cõstitutũ ire cõtendit. Quod cũ sæpius facerent: & mõ insequent mõ rursus
ab equitibus in oppidũ repellerent: cohortibus paucis ex ueteranis: quas se
cũ habebat in extremo agmine collocatis & parte equitatus iter leniter cũ reli
quis facere cœpit. Itaq; q̃to longius ab oppido discedebatur: tãto tardiores ad
insequendũ erant numidæ. Interim in itinere ex oppidis: & castellis legatiões
uenire: polliceri frumentũ paratosq; esse quæ imperasset: facere. Itaq; eo die ca
stra posuit ad oppidũ Ruspinã kal. ianua. inde mouit: & puenit ad oppidũ le
ptin liberã ciuitatẽ immunẽ: Legati ex oppido ueniũt obuiã: libẽter se omnia
facturos quæ uellet pollicent. Itaq; cẽturiõibus ad portas oppidi & custodiis
impositis: nequis miles in oppidũ introiret: aut iniuriã faceret cuipiã icolæ nõ
Oppidũ Ruspina Leptis libera ciuitas lõge ab oppido secundũ littus fecit castra. Eodẽ naues onerariæ: & lõgæ non
nullæ casu aduenerunt. Relinquit ut est ei nunciatũ: incertæ locoꝝ ntica uersus
petere uisæ sunt. Interea Cæsar a mari nõ digredi: neq; mediteranea petere p
pter nauiũ errorẽ: eqtatũq; in nauibus omnẽ cõtinere: ut arbitror: ne agri ua
starentur: aquã in naues iubet cõportari. Remiges iterim: q aquatũ e nauib9
exierãt subito equites Mauri adorti: nõ opinantibus Cæsarianis: multos iacu
Vtica. lis cõuulnerauerunt: nõnullos interfecerũt. Latẽt enim in insidiis cũ eqs inter
ualles: & subito exeunt: nõ ut in campo cõminus depugnet: Cæsar interim in
Remiges cæsa. a mauris cõuulnerati Rabiriꝰ Posthumiꝰ. C. Salu. crispꝰ ptor Celeria insula. Sardiniã nuncios cũ litteris: & i reliquas puincias finitimas dimisit: ut sibi au
xilia cõmeatus: frumentũq; simul atq; litteras legissent: mittẽda curarẽt. Exo
neratisq; partim nauib9 lõgis: Rabiriũ Posthumiũ in Siciliã ad secũdũ com
meatũ accersendũ mittit. Interim cũ. x. nauib9 lõgis ad reliquas nauas onera
rias cõgrẽdas quæ deerrassent: & simul mare tuendũ ab hostib9 iubet pficisci
itẽ. C. Salustiũ Crispũ ptorẽ ad celerinã insulã uersus: quã aduersarii tenebãt
cũ parte nauiũ ire iubet: qd ibi magnũ numeꝝ frumẽti eẽ audiebat. Hæc ita i
perabat unicuiq; præcipiebatq; ut si fieri posset: nec locum ullũ excusatio ha

beret: nec morã tergiuersatio: ipse interea ex pfugis & incolis cognitis cõditio
nibus Scipiõis: & q cum eo cõtra se bellũ gerebãt miserari. Regiũ enim eqta
tũ in puincia Africa Scipio alebat: tãta hominũ erat demẽtia: ut mallent regis
eẽ uectigales: q̃ cũ ciuib9 in patria in suis fortunis eẽ incolumes. Cæsar ad. iii.
nonas ianua. castra mouet: leptiq; sex cohortiũ psidio cũ Sacerna relicto: ipse
rursus unde pridie uenerat: Ruspinã cũ reliqs copiis cõuertit: ibiq; sarcinis ex
ercitus relictis: ipse cũ expedita manu pficiscit circũ uillas frumentatũ oppi
danisq; iperat: ut plaustra iumẽtaq; oia sequant. Itaq; magno frumenti inuen
to numero Ruspinã redit. Hoc eum iccirco existimo fecisse: ne maritima op
pida post se uacua relinqueret: psidiaq; firmata ad classis receptacula muniret
Itaq; ibi relicto P. Sacerna fratre eius: quẽ lepti pxímo oppido reliquerat cũ
legione: iubet cõportari ligna in oppidũ q̃plurima. Ipse cũ cohortibus septẽ:
quæ ex ueteranis legionibus in classe cũ sulpitio & Vatinio rem gesserant: ex
oppido Ruspina egressus pficiscit ad portum: q abest ab oppido milia passu
um duo. Ibiq; classem sub uesperꝝ cum ea copia coscendit: omnibus in exerci
tu insciis: & requirentibus imperatoris consiliũ magno metu: ac tristi sollicita
bant. Parua enim cũ copia: & ea tyronũ: neq; omni exposita in africa contra
magnas copias: & insidiosæ nationis: equitatũq; innumerabilem: se expositos
uidebant: neq; quicquã solatii in præsentia: neque auxilium in suorum cõsilio
animaduertebant: nisi in ipsius imperatoris uultu uigore mirabiliq; hilaritate
Animum enim altum & erectum præse gerebat. Huic acquiescebãt homies:
& in eius scientia: & cõsilio oia sibi procliuia: omnes fore sperabant. Cæsar in
Animus altꝰ & erectꝰ cæsar. nauibus una nocte cõsumpta iam cælo albescente: cũ pficisci conaret subito
nauiũ pars de qua timebat: ex errore eodẽ conferrebatur. Hac re cognita cele
riter de nauibus imperat omnes egredi: atque armatos i littore reliquos adue
nientes expectare. Itaque sine mora nauibus eis in portũ receptis: & aduectis
militũ equitũque copiis: rursus ad oppidũ Ruspinã redit atque ibi castris con
stitutis: ipse cum cohortibus. xxx. frumentatum est profectus. Ex eo est cogni
tum Cæsaris consiliũ. Ille cũ classe nauibus onerariis: quæ deerrassent: subsi
dio ire clã hostibus dicit uoluisse: ne casu imprudentes suæ naues in classem
aduersariorum inciderent: neque eam rem eos uoluisse scire: qui in præsidiis
relicti milites fuissent: ne propter suoꝝ paucitatẽ: & hostiũ multitudinem me
tu deficerent. Interim cum iã Cæsar pgressus esset e castris circiter milia pas
suum tria p speculatores & antecessores equites nunciatur ei copias hostium
haud lõge a sese uisas: & hercle cum eo nuncio puluis ingens conspici cœpt9
est. Hac re cognita Cæsar celeriter iubet equitatũ uniuersum: cuius copiam
habuit in præsentia non magnã: & sagittarios: quorum paruus e castris exie
rat numerus accersi: atque ordinati signa se leuiter consequi: ipse antecedere
cum paucis armatis. Iãque cum procul hostis conspici posset: milites in cãpo
iubet galeari: & ad eam pugnam parari: quoꝝ omnino numerus fuit. xxx. co
hortium cum equitibus. cccc. & sagittariis. Et hostes interim: quorum dux
Coordinatio exercituum. erat Iabienus & Duopacidius aciem dirigunt mirabili longitudine non pedi
tũ sed equitũ cõfertã: & inter eos leuis armaturæ numidas: & sagittarios inter
posuerant: & ita condensauerant: ut procul Cæsariani pedestres copias arbi
trarent & dextrũ ac sinistrũ cornu magnis copiis firmauerant eqtatũ. Interim

Cæsar aciẽ dirigit simplicẽ: ut poterat ꝓpter paucitatẽ: sagittarios antelaciem cõstituit: equites dextro siniſtroq; cornu opponit: & ita præcipit: ut ꝓuiderẽt ne multitudine equitatus hoſtiũ circũuenirentur. Exiſtimabat enim ſe cũ pedeſtribus copiis acie inſtructa dimicaturũ. Cũ utrinq; expectatio fieret: neq; Cæsar ſe remouere: & cũ ſuoꝝ paucitate cõtra uim hoſtiũ artificio magniſq; uiribus decertandũ uideret: ſubito aduerſarioꝝ eqtatus ſe extendere: & multitudinẽ ꝓmouere: colleſq; cõplecti: & cæſaris eqtatũ extenuari: ſimulq; ad circumeũdum cõparareſe cœperãt. Cæſariani eqtes eoꝝ multitudinẽ ægre ſuſtinebãt. Acies interim mediæ cũ cõcurrere conarentur ſubito ex cõdenſis turmis numidæ leuis armaturæ eqtibus procurrunt: & inter legionarios pedites iacula coniciũt. Hic cũ Cæſariani in eos impetũ feciſſent: ad illorũ equites refugiebant: pedites interim reſiſtebant: dum equites rurſus curſu renouato peditibus ſuis ſuccurrent: Cæsar nouo genere pugnæ oblato: cum animaduerteret ordines ſuoꝝ in ꝓcurrendo turbari: pedites enim dum equites longius a ſignis ꝓſequunt: latere nudato a ꝓximis numidis iaculis uulnerabant. Equites aũt hoſtium pilum militis curſu facile uitabãt. Edicit per ordines neqs miles a ſignis quattuor pedes lõgius ꝓcederet. Equitatus interim labieni ſuoꝝ multitudine confiſus: Cæſaris paucitatẽ circũire conat: & eqtes Iuliani pauci multitudine hoſtiũ defeſſi: equis conuulneratis paulatim cedere: hoſtis magis magiſq; inſtare. Ita ponćto temporis omnibus legionariis ab hoſtiũ equitatu circunuentis: Cæſariſq; copiis in orbem compulſis: intra cancellos omnes conſecti pugnare cogebantur: labienus i equo capite nudo uerſari in prima acie ſimul ſuos cohortari nõnunquam legionarios Cæſaris ita appellare. Quid tui quit miles Tyro tã feroculus es: uos quoque iſte uerbis infatuauit: in magnũ me hercle uos periculum impulit: miſereor ueſtri. Tum miles nõ ſum inquit tyro Labiene: ſed de legione decima ueteranus. Tum labienus non agnoſco inquit ſigna decumanorum. Tum miles: iam me quis intelliges: Simul caſſidem de capite deiecit: ut agnoſci ab eo poſſet: atq; ita pilũ uirib9 contortũ dũ in labienũ mittere cõtendit equi grauiter aduerſo pectori affixit. Et ait labiene decumũ militẽ: q te petit: ſcito eſſe. Omnium tamẽ animi in terrorẽ coniecti: maxime tyronũ. Circunſpicere enim Cæſarem neq; amplius facere: niſi hoſtium iacula uitare. Cæſar interim cõſilio hoſtiũ cognito iubet: aciem in longitudinẽ q̃ maximã porrigi: & alternis cõuerſis cohortib9 ut una poſt alterã añ ſigna tẽderet. Ita coronã hoſtiũ dextro ſiniſtroq; cornu mediã diuidit: & unã partem ab altera excluſam: equiteſq; intrinſecus adortus cum peditatu tælis cõiectis in fugã uertit: neq; longius progreſſus ueritus inſidias: ſe ad ſuos recipit. Idem altera pars equitum peditũq; Cæſaris facit. His rebus geſtis: & procul hoſtibus expulſis: cõuulneratisq; ad ſua ꝓſidia ſeſe ſicut erat inſtitutũ recipere cœpit. Interim. M. Petreius: &. Cn. Piſo cũ. ccc. equitib9 numidis electis peditatuq; eiuſdẽ generis ſatis grandi ex itinere recto ſubſidio ſuis cõcurrunt. Hoſtes ſuis ex terrore firmatis rurſuſq; reuocatis añs legionarios cõuerſis eqtibus recipientes nouiſſimos adoriri: & impedire cœperũt: quo minus ſe in caſtra reciperent. Hac re animaduerſa Cæſar iubet ſigna conuerti: & medio cãpo redintegrari ꝓliũ. Cũ ab hoſtibus eodẽ mõ pugnaret: nec cõminus ad manus rediret Cæſariſque equites & iumenta ex nauſea recenti ſiti langore: pau

citate uulneribuſq; defatigati ad inſequendũ hoſtẽ perſeuerandũq; curſũ tardiorẽ haberẽt. Dieiq; pars exigua iã reliqua eſſet: cohortibus equitibuſque circundatis imperat: ut uno ictu cõtenderent: neq; remitterent donec ultra ultimos colles hoſtes repuliſſent: atq; eoꝝ eſſent potiti. Itaq; ſigno dato: cũ iã hoſtes languide negligenterq; tæla mitterent: ſubito immittit cohortes turmaſq; ſuoꝝ atq; uno puncto tpis: hoſtibus nullo negocio cãpo pulſis: poſt collemq; deiectis: nacti locũ: atq; pauliſp cõmorati ita ut erant inſtructi: leniter ſe ad ſua recipiunt munitiones. Itemq; aduerſarii male accepti tũ demũ ꝓſidia cõtulerunt. Interim ea re geſta: & prælio dirempto ex aduerſariis perfugæ plures ex oi hominũ genere & præterea intercepti hoſtiũ complures eqtes peditesq;: ex qbus cognitũ eſt conſilium: eos ac mente & conatu uicniſſe: ut nouo & inuſitato genere prælii tyrones: legionariiq; pauci perturbati. Curiõis exemplo ab equitatu circunuenti opprimerent. Et ita Iubã dixiſſe pro cõcione: tantam ſe auxilioꝝ multitudinem aduerſariis ſubminiſtratuꝝ: ut etiã cedendo fatigati ipſa uictoria uincerent: atq; a ſuis ſuperarentur. Quippe in nullo illorum ſibi confideret. Primum quod audierat Romæ legiones ueteranas diſſentire: neq; in Africam uelle tranſire: Deinde quod triennio in Africa ſuos milites conſuetudine retentos: fideles iam ſibi effeciſſet: maxima autem auxilia haberet numidarum: equitumq; leuis armaturæ. Præterea ex fuga: prælioq; Pompeii Labienus ſecum a Brunduſio tranſportauerat equites germanos: galloſq; ibiq; poſtea ex hybridi libertinis ſeruiſq; conſcripſerat: armauerat equoq; frænato uti condocuerat. Præterea regia auxilia: elephãti. c. xx. equitatuſq; inumerabilis. Deinde legiones conſcriptæ ex cuiuſque modi generis amplius. xii. milib9 Hac ſpe: atque ea audacia inflãmatus Labienus cũ eqtib9 gallis: germaniſq; dccc. numidaꝝ ſine frænis. yiii. milibus. Præterea Petreiano auxilio adhibito eqtibus. dccc. peditũ ac leuis armaturæ quater tantis: ſagittariis ac funditoribus hippotoſotiſq; cõplurib9: his copiis pridie nonas ianua. poſt diẽ tertiũ. q̃ Africã attigit: i cãpis planiſſimis puriſſimiſq; ab hora diei ꝙnta uſque ad ſolis occaſũ eſt decerratũ. In eo ꝓlio Petreius grauiter ictus ex acie receſſit cæsar. n. interim caſtra munire diligentius: ꝓſidiaque firmare maioribus copiis: uallũque ab oppido Ruſpina uſque ad mare deducere: & e caſtris alterũ eodẽ: quo tutius ultro citroque cõmeare: auxiliaque ſine periculo ſibi ſuccurrere poſſet. Tæla tormẽtaque ex nauibus in caſtra comportare remigũ partẽ ex claſſe gallos. rhodiorũque epibatorũque armare & in caſtra euocare uti ſi poſſet eadẽ ratione: qua aduerſarii leui armatura interiecta inter equites ſuos interponerẽtur: ſagitariiſque ex omnibus nauibus ithyreis: ſyriiſque: & cuiuſque generis ductis in caſtra cõpluribus frequentabat ſuas copias. Audiebat enim Scipionem poſt diem tertium eius diei quo prælium factum erat appropinquare: copias ſuas cum Labieno & petreio coniungere. Cuius copiæ legionũ octo eqtũ quattuor milia eſſe nunciabantur: officinas ferrarias inſtruere: ſagittæ tæla que uti fierent complura curare: glandes fundere: ſudes comparare: litteras i Siciliã nunciosque mittere ut ſibi crates materiẽ congererent ad arietes: cuius inopia in Africa eſſet. Præterea Plurimum ferrum adduceretur. Et iã animad uertebat frumento ſe in Africa niſi portato uti non poſſe. Priore enim anno ꝓpter aduerſariorum deuectę; quod ſtipendiarii aratores militeſque eſſent facti

Parat9 cæsar ad bellum.

messem non esse factã. Præterea ex omni africa frumentũ aduersarios in pauca oppida & bene munita cõportasse: omnẽq; regionẽ Africæ exinanisse frumento oppida ꝓterea pauca: quæ ipsi suis præsidiis tueri poterant: reliqua dirui atq; deleri: & eorꝝ incolas inter sua ꝓsidia coegisse cõmigrare: agros desertos ac uacuatos esse. Hac necessitate cæsar coactus priuatos ambiendo: & blã de appellãdo: aliquantulũ frumẽti numerꝝ in sua castra cõgesserat: & eo parato utebat. Opera interim ipse quottidie circũire: & alteras cohortes in statione habere ꝓpter hostiũ multitudinẽ. Labienus saucios suos: quorꝝ maximus numerus fuit iubet in plaustris deligatos adrumẽtũ deportari. Naues iterim Cæsaris onerariæ errabũdæ male uagabantur incertæ locorꝝ atq; castrorꝝ suorũ quas singulas scaphæ aduersariorꝝ cõplures adortæ incenderant atq; expugnarãt. Hac re nunciata. Cæsar classes circum insulas portusq; disposuit quo totius cõmeatus supportari posset. M. Cato interim: q uticæ præerat. Cn. Põpeium filium multis uerbis assidueq; obiurgare non desistebat. Tuus inquit pater istius ætatis cũ esset: & animaduertisset remp. ab audacibus sceleratisq; ciuibus oppressam: bonosq; aut interfectos: aut auxilio mulctatos patria ciuitateq; carere: gloria & animi magnitudine elatus: priuatusq; adolescẽtulus paterni exercitus reliquiis collectis pene oppressam funditus: & deletam Italiam urbemq; romanã in libertatẽ uendicauit. Idẽq; Siciliã: Africã: Numidiã: mauritaniã mirabili celeritate armis recepit: quibus ex rebus sibi eã dignitatẽ: quæ est pergentis rarissima: clarissimaq; cõciliauit. Adolescentulusque; atq; eques romanus triumphauit. Atq; ille non tam amplis rebus gestis partis: neq; tã excellẽti maiorꝝ dignitate parta neque tantis clientelis: nominisque claritate ꝑdit9 in rem p. est ingressus. Tu cõtra & patris nobilitate & dignitate: & p te ipse satis animi magnitudine: & diligentia præditus: nõne niteris: & ꝓficiscẽris ad paternas clientelas & ad auxiliũ tibi reique publicæ atque optimo cuique eflagitatũ. His uerbis hominis grauissimi incitatus adolescentulus cũ nauiculis cuiusqueimodi generis. xxx. inibi paucis rostratis ꝓfectus ipse ab utica in mauritaniã regnũque Bogudis est ingressus. Epeditoque exercitu numero seruorꝝ liberorũq; duorꝝ miliũ: cuius partẽ inermem: partem armatã habuerat: ad oppidũ Ascurum accedere cœpit: in quo oppido præsidiũ fuit regiũ Pompeio adueniente oppidani usq; eo passi propius cũ accedere: donec ad ipsas portas ac murum appropinquaret: subito eruptione facta: ꝓstratos pterritosque Pompeianos in mare passim: nauesq; compulerũt. Ita re male gesta. Cn. pompeius filius naues inde auertit: neq; postea littus attigi. Classemque ad insulas baleares uersus conuertit. Scipio interim cũ his copiis: quas paulo ante demonstrauimus uticæ grandi ꝓsidio relicto profectus: primum adrumenti castra ponit: deinde ibi paucos dies commoratus: noctu itinere facto cum petrei & Labieni copiis se coniungit: atq; unis castris factis. iii. mi. passuum longe considunt. Equitatus interim eorum circum Cęsaris munitiones uagari: atque eos qui pabulandi: aut aquandi gratia extra uallum ꝓgressi essent: excipere: & ita omnes aduersarios intra munitiones cõtinere: quare Cæsariani graui annona sũt cõflictati: ideoq; q; nondũ neq; ab Sicilia: neq; ab Sardinia cõmeatus supportat9 erat neq; p anni tẽpus ĩ mari classes sine piculo uagari poterãt: neq; ampli9 milia passuũ sex terræ Africæ quaq; uersus tenebãt: pabuliq; inopia ꝓmebant. Q ua necessitate coacti ueterani milites: eqtesq; q multa terra mariq; bella cõfecissent: & piculis inopiaq; quali sæpe solẽt eẽ cõflictati alga ĩ littore collecta: & aqua dulci elota: iumẽtis esuriẽtib9 data uitã eorꝝ ꝓducebãt. Dũ hæc ita fierẽt: rex Iuba cognitis Cæs. difficultatibus: copiarꝝque paucitate nõ ẽ uisũ dari spatiũ cõualescẽdi: augẽdarũque eius opiũ. Itaque cõparatis eq tũ magnis peditũque copiis subsidio suis egressus regno ire cõtẽdit. P. Citius iterim: & rex Bogud cõiũctis suis copiis: & cognito regis Iubæ egressu: ꝓpius ei9 regnũ copias admouere. Cirtãque oppidũ ei9 regni oppulẽtissimũ adorti paucis dieb9 pugnãdo capiũt: & ꝑterea duo oppida Getulorꝝ qb9 cũ cõditiõnẽ ferrẽt: ut oppido excederẽt: idque uacuũ traderẽt: cõditionẽque repudiassent: postea ab eis capti: ĩterfectique sunt oẽs. Inde ꝓgressi agros: oppidaque uexare nõ desistũt. Q uib9 rebus cognitis: Iuba cũ iã nõ lõge a Scipiõe atque eius ducib9 abesset: capit cõsiliũ satius eẽ sibi suoque regno subsidio ire q dũ ipse regno expulsus forsitã utraque re expelleret. Itaque rursus se recepit: atq; auxilia a Scipiõe ẽt abduxit: suis reb9 timẽs: Elephãtisque trigínta relictis suis finibus: oppidisque suppetias ꝓfectus est. Cæsar cũ de suo interim aduẽtu dubitatio ĩ ꝓuincia esset: neque qsq; crederet ipsum: sed legatũ cũ copiis ĩ Africã ueniss̃e: cõscriptis lris circũ ꝓuinciã oẽs ciuitates facit de suo aduẽtu certiores Interim nobiles homines ex suis oppidis ꝓfugere: & in castra Cæsaris deuenire: & de aduersariorꝝ suorum acerbitate: crudelitateque commemorare cœperunt. Q uorum lachrymis querelisque Cæsar commotus: cũ antea stare constituisset in statiuis castris: æstate inita cunctis copiis auxiliisque coactis: bellum cũ aduersariis suis gerere instituit: litterisque celeriter in siciliã ad Alienũ & Rabiriũ Postumiũ conscriptis: & per sathascopum missis: ut sine ulla mora: ac nulla excusatione hyemis: uentorũque exercitus sibi q celerrime trãsportaret. Africã prouinciã perire: funditusque euerti a suis inimicis: quod nisi celeriter sociis foret subuẽtũ: ꝓter ipsam Africã terra nihil: ne tectũ quidẽ quo se reciperent: ab eorꝝ scelere insidiisque reliquũ futurũ: atque ipse in tanta erat festinatiõe & expectatione: ut postero die q mississet litteras: nunciumque insiciliã: classem exercitumque morari diceret: noctes diesque mẽtem atque oculos ad mare dispositos directosque haberet. Nec mirꝝ. Animaduertebat enim uillas exuri: agros uastari: pecus diripi trucidarique: oppida castellaque diruí deseriqueprincipesque ciuitatũ aut ĩterfici: aut ĩ cathenis teneri: liberos eorũ obsidũ noie in seruitutẽ abripi. His se miseris: suãque fidẽ iplorãtib9: auxilio ꝓpter copiarꝝ paucitatẽ eẽ nõ posse. Milites iterim ĩ ope exercere: atque castra munire: turresque & castella facere: molesque iacere ĩ mare nõ ĩtermittere. Scipio iterim elephãtes hoc mõ cõducere ĩstituit: duas ĩstruxit acies. Vnã sũdito rũ cõtra elephãtos: quæ quasi aduersariorꝝ locũ obtineret: & cõtra eorꝝ frontẽ aduersã lapillo minutos mitteret. Deinde ĩ ordinẽ elephãtos cõstituit. post illos aũt aciẽ suã ĩstruxit: ut cũ ab aduersariis lapides mitti cœpissent: & elephãti pterriti se ad suos cõuertissent: rursus a sua acie lapidib9 missis eos conuerterent aduersum hostem: quod ægre tardeque fiebat. Audere enĩ elepãti multorum annorꝝ doctrina usque uetusto uix edocti tamen communi periculo in aciem producuntur. Dum hæc ad ruspinam ab utrisque ducibus administrãtur. C. Vergilius prætorius: qui ipso oppido maritimo præerat: cũ aiaduer

Oratio catonis ad Cn. pompe.

Regnũ Bogudis Op. Ascurum.

Baleares insulæ.

Alga iumentis data.

Cirta op. opulentissimum.

C. Vergili9 ꝓtorius.

tisset naues singulas cũ exercitu Cæsaris incertas locoꝝ: atq; castroꝝ suorum uagari occasionẽ nactus: nauim quã ibi habuit actuaria cõplet militibus: & sagittariis eidẽ scaphas de nauibus adiugit: ac singulas naues cæsarianas consectari cœpit: & cũ plures adortus esset: pulsus fugatusq; inde discessisset: nec tamen desisteret pclitari: forte incidit in nauẽ in qua erãt duo Titi hispani adolescentes tribuni legiõis. y. quoꝝ patrẽ Cæsar in senatũ legerat: & cũ his. T. salienus centurio legiõis eiusdẽ q. M. Messalã legatũ obsederat mesanæ: & sedi tiosissima oratiõe apud eum est usus. Idẽq; & pecunia & ornamenta triumphi cæsaris retinenda: & custodiẽda curauerat: & ob has causas timebat sibi. Hic propter conscientiã peccatoꝝ suorum persuasit adolescentibus: ne repugnarẽt: seseq; Vergilio traderẽt. Itaq; deducti a Vergilio ad Scipionem custodibus traditi: & post diem tertiũ sunt interfecti. Q ui cum ducerẽtur ad necem petisse dicit maior Titus a centurionibus uti se priorem: q̃ fratrem interficerent. Idq; ab eis facile impetrasse: atq; ita esse interfectos. Turmæ interim eq̃tũ: quæ pro uallo in stationibus esse solebant: ab utrisq; ducibus quottidie mutuis prœliis inter se pugnare intermittunt. Nõnunq̃ etiã germani galliq; labieniani cũ cæsaris eq̃tibus fide data inter se colloquebant. Labienus interim cũ parte eq̃tatus leptim oppidũ: cui præerat saserna cum cohortibus tribus oppugnare: ac ui irrumpere conabatur: quod a defensoribus propter egregiam munitionem oppidi: & tormentoꝝ multitudinem facile & sine periculo defendebat. Q uod ubi eius facere equitatus sepius nõ intermittebat: & cũ forte ante portã turma densa adstitisset: scorpione acuratius misso atq; eorum decurione percusso: & ad terram defixo: reliq pteriti ne fuga se in castra recipiunt. Q uo facto postea sunt deterriti oppidũ tẽptare. Scidio interim fere quottidie nõ longe a suis castris passibus. ccc. instruere aciẽ: ac maiore diei parte consũpta rursus se in castra recipere. Q uod cũ sæpius fieret: neq; ex cæsaris castris qsq̃ pdiret: neq; ppius eius copias accederet: despecta patientia cæsaris: exercituſq; eius Iuba uniuersis copiis pductis elephantisq; turritis. xxx. ante aciem instructis quã latissime potuit precta equitũ peditũq; multitudine uno tempore pgressus: haud ita longe a cæsaris castris cõstituit in cãpo. Q uibus rebus cognitis Cæsar iubet milites qui extra munitiones pcesserant: quiq; pabulãdi: ut ligandi aut etiã muniendi gratia uallem petierant quiq; ad eam rem opus erant omnes intra munitiones minutatim modesteque sine tumultu aut terrore se recipere: atq; in opere cõsistere: equitibus aũt qui in statiõe fuerant pcipit ut usq; eo locũ obtinerent: in quo paulo ante constitissent: donec ab hoste missum tælũ ad se pueniret quod si ppius accederet: q̃ honestissime se intra munitiões reciperent. Alii quoq; eq̃tatui edicit: ut qsq; suo loco paratus armatusq; psto esset: at hæc nõ ipse per se coram cũ de uallo prospecularet: sed mirabili peritus scientia & bellãdi in ptorio sedens: p speculatores & nuncios imperabat: quæ fieri uolebat. Animaduertebat enim quãquam magnis erant copiis aduersarii fræti: tamen sæpe a se fugatis: pulsis: territisq; & cõcessam uitã & ignota peccata. Q uibus rebus nunquã tanta suppeteret: ex eorũ inertia cõscientiaque ai: uictoriæ fiducia: ut castra sua adoriri auderent. Præterea ipsius nomẽ auctoritasque magna ex parte coꝝ exercitus minuebat audaciam cum egregiæ munitiones castrorum: & ualli fossarumque altitudo: & extra uallum stili cæci mirabilẽ in modũ cõsiti: ut sine defensoribꝰ aditũ aduersariis p hiberent. Scorpionũ & catapultarũ cæterorũq; tælorꝝ: quæ ad defendendum solent parari: magnã copiã habebat. Atq; hæc propter exercitus sui præsentis paucitatẽ: & tyrociniũ præparauerat: nõ hostiũ ui: & metu commotus: sapiẽtem se timidumq; hostiũ opinioni præbebat. Neq; iccirco copias quãq̃ erant paucæ: tyronũq; nõ ducebat in aciẽ qd uictoriæ suoꝝ diffideret: sed referre arbitrabatur: cuiusmodi uictoria esset futura. Turpe enim sibi existimabat: tot rebꝰ gestis tãtisq; exercitibꝰ deuictis: totã claris uictoriis partis: ab reliquis copiis aduersariorꝝ suorꝝ ex fuga collecti se cruentam adeptum existimari uictoriam ita constituerat gloriam exultationemq; eorum pati donec sibi ueteranarum legionum pars aliqua in secundo cõmeatu occurisset Scipio interim paulisper ut ante dixi in eo loco cõmoratus ut quasi despexisse Cæsarem uideretur paulatim reducit suas copias in castra & concione aduocata de terrore suo desperationeq; exercitus Cæsaris uerba facit: & cohortatus suos uictoriã propriam se eis breui daturum pollicetur. Cæsar iubet militẽ rursus ad opus redire: & per causam munitiouũ tyrones in labore defatigare non intermittit. Interim numidæ: getuliq; diffugere quottidie ex castris Scipionis: & partim in regnũ se cõferre: parti q; ipsi maioresq; eorũ beneficio. C. Marii usi fuissent. Cęsarẽq; eius affinẽ esse audiebant: in eius castra pfugere cateruatim nõ intermittebant. Q uoꝝ ex numero electos hoies illustriores getulos litteris ad suos ciues datis cohortatus: ut manu facta se suosq; defenderent: & ne suis inimicis: aduersariisq; dicto audientes essent: mittit. Dum hæc ad ruspinã fiunt: legati ex Acilla ciuitate ueniũt libereetiã undiq; ad Cæsarem: seq; paratos quæcunque impasset: & libenti animo pollicentur facturos: tãtũ orare & petere ab eo ut sibi præsidiũ daret: quo tutius id & sine periculo facere possent. Sed & frumẽtũ: & quęcũq; res eis suppeteret: cõmunis salutis gratia subministraturos. Q uibus rebus facile a Cæsare impetratis: præsidioq; dato. C. Missiũ ædilitia functũ potestate Acillã iubet pficisci. Q uibus rebus cognitis Cõsidius Longinus: qui adrumẽti cum duabus legionibus: & equitibus. dcc. præerat: celeriter ibi parte p̃sidii relicta cũ octo cohortibus Acillã ire cõtendit. Mesius celerius itinere cõfecto prior Acillã cũ cohortibus puenit. Cõsidius interim cũ ad urbẽ cũ copiis accessisset: & animaduertisset præsidiũ Cęsaris ibi cẽ: nõ ausus piculo suo rẽ facere: nulla re gesta præmultitudie hominũ rursus adrumẽtũ se recipit. Deinde paucis post diebus equestribꝰ copiis a labieno adductis rursus acillitanos castris positis obsidere cœpit: p id tẽpus. C. Salusti. crispus quẽ paucis ante diebus missũ a cæsare classe demõstrauimus: cereniã puenit cuius aduẽtũ. C. Decius Q uæstoriꝰ: uir q ibi cũ grãdi familiæ suæ p̃sidio p erat cõmeatui paruulũ nauigiũ nactus cõscẽdit: ac se fugæ cõmendat. Salustius iterim ptor a cereninatibus receptꝰ magno numero frumẽti iuento: naues onerarias: quarũ ibi satis magna copia fuit: complet atq; ad castra ad cesarem mittit. Alienus interim p cõsule lilybæo i naue onerarias iponit legiões. xiiii. equites gallos. dccc. funditorum sagittariorumque millæ: ac secundum commeatum in Africam mittit ad Cæsarem quæ naues uentum secundum nactæ quarto die in portum ad Ruspinã: ubi Cæsar castra habuerat: icolumes peruenerunt. Ita cæsar duplici lætitia ac uoluptate uno tẽpore auctus frumẽ-

Titi hispani adolescẽtes interfecti.

Amor fraterus.

acilla ciuitas

Salustius a cereninatibꝰ receptus.

to auxiliisq; tandē suis exhilaratis animo: atq; leuata solicitudine depōit legiones eqtesq; ex nauib9 egressos iubet ex langore nauseaq; reficere: dimissos in castella munitionesq; disponit. Q uibus rebus Scipio & q cū eo erāt: cōmirari & reqrere. Cn. Cæsarē q ultra cōsuesset bellū inferre: ac lacessere p̄lio: subito cōmutatū illud nō sine magno cōsilio suspicabant. Ita ex eius patiētia i magnū timorē cōiecti: ex gettulis duos: quos arbitrabant suis reb9 amicissimos magnis præmiis pollicitationibusq; ꝓpositis: ꝑ pfugis speculādi gra in Cæsaris castra mittūt: qui simul ad eū sūt deducti: petierūt ut sibi liceret sine ꝑiculo uerba ꝓloqui. Potestate facta sæpenumero inqūt. Impator cōplures getuli: q sumus cliētes. C. Marii: & ꝓpe modū oēs ciues romani: qui sūt in legiōe quarta & sexta ad te uoluimus in tuaq; p̄sidia cōfugere: sed custodiis equitū numidaꝝ: quo id sine ꝑiculo minus faceremns: impediebamur. Nunc data facultate ꝑ speculatoribus missi a Scipione ad te cupidissime uenimus: ut pspicere/mus quæ fossæ aut insidiæ elephantis ante castra portasq; uallī factæ essent: simulq; cōsilia uestra cōtra easdē bestias cōparationēq; pugnæ cognoscceremus atq; eis renūciaremus. Q ui collaudati a Cæsare stipēdioq; donati ad reliquos pfugas deducunt: quoꝝ orationem celeriter ueritas comprobauit. Nāq; postero die ex legionibus his quas getuli nominauerunt milites legionarii commigrarunt ad Cæsarem. Ex his cognouimus plures a Scipione in castra Cæsaris ꝓfugerunt. Dum hæc ad Ruspinā gerun
Oppidum Tisdre. tur. M. Cato qui uticæ p̄erat delectus quottidie libertinoꝝ afroꝝ seruorū deniq; & cuiusq; modo generis hominū qui modo ꝑ ætatē arma ferre poterant: habere atq; sub manu Scipionis in castra submittere non intermittit. Legati interim ex oppido tisdre in quo tritici modia milia. cccc. comportata fuerāt ad negociatorib9 italicis oratores ad Cæsarem uenere: quātaq; copia frumēti apud se sit docent: simulq; orant ut sibi præsidiū mittat quo facilius & frumentum: & copiæ suæ conseruent. Q uibus Cæsar in p̄sentia gratias agit: præsidiūq; breui tempore se missuꝝ dixit: cohortatos ad suos ciues iubet proficisci. P. Citius interim cū copiis numidiæ fines ingressus: castello in montes loco munito locato: in qd' Iuba belli gerēdi gratia & frumētum & res ceteras quæ ad bellū usui solent esse comportauerat: in expugnādo est potitus. Cæsar postq̄ legionib9 ueteranis duabus eqtatui leuiq; armatura copias suas ex secundo commeatu auxerat: naues sex onerarias statim iubet lilybæū ad reliquum exercitū transportandū proficisci. Ipse. vi. kalēdas februarias circiter uigilia prima imperat speculatores apparitoresq; omnes ut sibi præsto essent. Itaq; omnib9 insciis: neq; suspicantibus uigilia. iii. iubet omnes legiones ex castris educi: ac se cōseq ad oppidū rusp̄inā uersus in quo ipse p̄sidiū habuit: & qd' primum ad amicitiā eius accessit: inde paruulā ꝓcliuitatē digressus sinistra parte cāpi ꝓpe mare legiones educit. Hic cāpus mirabili planicie parte milia passuū. xv. quē iugū ingens a mari ortū: neq; ita p̄latū uelut theatri efficit speciem. In hoc iugo colles sunt excelsi pauci: in quibus singulæ turres speculæq; singulæ præteres erāt collocatæ: apud quos ultimū præsidiū: & statio fuit Scipionis. Postquā Cæsar ad iugū de quo docui ascendit: atq; in uuum quenque collē turres castellaque facere cœpit: atque ea min9 se minora fecit. Et postq̄ nō ita lōge ab ultimo colle turriq; fuit: quæ ꝓxima fuit castris aduersarioꝝ: in q̄ docui esse præsidiū: stationēque numidaꝝ: Cæsar paulisper commoratus: perspectaque

natura loci: equitatu i statione dispositio: legionibus opus attribuit: brachiumque medio iugo ab eo loco ad quē ꝑuenerat: usq; ad eū unde egressus erat: iubet dirigi ac muniri. Q uod postq̄ Scipio labienusq; aīaduerterunt: equitatu oi ex castris educto: acieq; equestri instructa: a suis munitionibus circiter passus mille ꝓgrediunt pedestrēq; copiā in secūda acie minus passus. cccc. a castris suis cōstituūt. Cæsar i ope milites adhortari: neq; aduersarioꝝ copiis moueri. Iā cū nō amplius passuū mille inter hostiū aciē: suasq; munitiones eē animaduertisset: intellexissetq; ad ipediendos milites suos: & ab ope depellendos hostes ꝓpius accedere: necesseq; haberet legiones a munitiōibus deducere: iperat ut turmæ hispanoꝝ ad ꝓximū collē propere occurrerēt præsidiūque in deturbarēt: locūq; caperēt: eodēq; iubet leuis armature paucos conseq sub sidio. Q ui misi celeriter numidas adorti partim uiuos capiūt: nōnullos eqtes fugiētes cōuulnerauerūt: locoq; sunt potiti. Postq̄ id labienus aīaduertit: quo celeri9 his auxiliū ferret: ex acie instructa eqtatus sui ꝓpe totū dextrū cornu auertit atq; suis fugiētibus suppetias ire cōtendit. Q uod ubi Cæsar cōspexit: Labienū ab suis copiis longi9 iā abscessisse eqtat9 sui alā sinistrā ad intercludēdos hostes imisit. Erat i eo cāpo ubi ea res gerebat uilla ꝓmagna quattuor turribus extructa: quæ Labieni ꝓspectū ipediebat: ne posset aīaduertere ab eqtatu Cæsaris se intercludi. Itaq; nō pri9 uidit turmas iulianas: q̄ suos cædi a tergo sentit. Ex qua re subito i terrorē conuerso eqtatu numidaꝝ recta i castra fugere contēdit. Gallī gramaniq; qui restiterāt: ex supiore loco & post tergū circunuēti: fortiterq; resistētes concidunt uniuersi. Q uod ubi legiōes Scipionis quæ ꝓ castris erāt instructæ: animaduerterūt: metu ac terrore obcecatæ oibus portis in sua castra fugere cœperūt. Postq̄ Scipione eiusq; copiis in cāpo colibusq; exturbatis atq; in castra compulsis cū receptui Cæsar eam iussisset: eqtatūq; omnē intra suas munitiones recepisset: cāpo purgato animaduertit mirifica corpora gallo/ꝝ germanorūque: q partim ei9 auctoritatem erant ex gallia secuti: partim præcio pollicitationibusque adducti ad eū se contulerāt: nonnulli q ex Curionis p̄lio capti cōseruatique parem gratiam in fide partienda p̄stare uoluerant. Horum corpora mirifica speciē: amplitudīeque cæsa toto cāpo: a ꝓstrata iacebant: his rebus gestis postero die Cæsar ex omnibus p̄sidiis cohortes deduxit: atque omnes suas copias in cāpo instruxit. Scipio suis male acceptis: occisis: uulneratisque intra suas contineri se munitiones cœpit. Cęsar instructa acie secundum infimas iugi radices propius munitiōes leniter accessit: iāque minus mille passuum ab oppido uzita quod Scipio tenebat aberant legiones iulianæ: cum Scipio uerit9 ne oppidum amitteret unde adaquari reliqsque rebus subleuari eius exercitus cōseruat: eductis oībus copiis quadruplici acie instructa: ex instituto suo prima equestri turmatim directa elephantisque turritis interpositis armatisque suppetias ire contēdit. Q uod ubi Cæsar animaduertit: arbitratus Scipionem ad dimicandum paratū ad se certo animo uenire: in eo loco: quem paulo ante commemoraui ante oppidum cōstitit: suamque aciem mediam eo oppido texit. Dextrum sinistrumque cornu ubi elephanti erant: in conspectu patenti aduersariorum constituit. Cum iam prope solis occasum Cæsar expectauisset: neque ex eo loco quo cōstiterat. Scipionem progredi propius se animaduertisset: locoque se magis defen
Oppidum Vzita.

dere: si res cogisset: q̄ in cāpo cōminus eōsistere auderet: nō est uisa ratio ꝓpius accedendi eo die ad oppidū: quoniā ibi p̄sidiū grande esse cognouerat. Hostesq; qui mediā aciem suā oppido texissent: sibi difficile factū esse intellexit simul & oppidū uno tpe oppugnare: & in acie cornu dextro & sinistro & eximiquiore loco pugnare: præsertim cū milites a mane diei ieiuni sub armis stetissent defatigati. Itaq; reductis suis copiis in castra: postero die propius eorū aciē instituit exporrigere munitiōes. Interim Cōsidius q̄ Acillā & octo cohortes stipēdiarias numidis getulisq; obsidebat: ubi. C. Messius: q̄ cohortib⁹ præerat: diu multūq; exptus magnisq; opibus sæpe admotis his ab oppidanis incēsis: cū ꝓficeret nihil: subito nūcio de equestri p̄lio allato cōmotus frumēto cuius in castris copiā habuerat incenso: uino: oleo cæterisq; rebus quæ ad uictū parari solēt corruptis Acillā: quā obsidebat: deseruit atq; itinere p regnū Iubæ facto copias cū Scipiōe partitus adrumentū se recipit. Interea ex secūdo commeatu quē a Sicilia miserat Alienus nauis una: in qua fuerat. Q. Cominius: L. Titida eques romanus ab residua classe cū errauisset: delataq; esset uēto ad thapsū a Virgilio scaphis nauiculisq; actuariis excepta est: & ad Scipionē deducta. Itē altera nauis triremis ex eadē classe errabūda: ac tē pestate adegi murū delata a classe Vari &. M. Octauii ē capta: in qua milites uetcrāi cū uno cē turiōe: & nōnulli tyrōes fuerūt: quos Varus aseruatos sine cōtumelia deducē dos curauit ad scipionē: q postq̄ ad eū puenerūt: & ante suggestū eius cōstiterūt: nō uestra iqt spōte uos certe scio: sed illi⁹ scelcritati uestri ipatoris ipulsu: & ipio coactos ciues & optimū quēq; nefarie cōsectari. Quos quoniā fortuna in nostrā detulit potestatē: si id qd' facere debetis remp. cū optio quoq; defenditis: certū est uobis uitā & pecuniā donare: quapropter qd sentiatis proloquamini. Hac habita ōrone Scipio cū existimasset ꝓ suo beneficio sine dubio ab his grās sibi actū iri ptātem his dicendi fecit. Ex his centurio legionis. xiiii. Pro tuo iqt sūmo beneficio scipio tibi grās ago. Nō. n. ipatorem te appello: q̄ mihi uitā i columitatem q̄ belli iure capto pollicēris: & forsā isto uterer beneficio: si nō ei summū scelus adiūgeret. Ego ne cōtra Cæsarem ipatorem meum apud quem ordinem duxi: eiusq; exercitū ꝓ cui⁹ dignitate: uictoriaq; ampli⁹ xxxvi. annis depugnaui aduersus armatusq; cōsistā. Neq; ego id facturus sū: & te magnope ut de negocio desistas adhortor. Cōtra cui⁹. n. copias cōtēdas si minus antea expt⁹ es: licet nūc cognoscas: elige ex tuis cohortem unā quam putas esse firmissimā & cōstitue cōtra me. Ego āt ex meis cōmilitonib⁹: quos nūc in tua tenes ptāte nō ampli⁹. x. sumā: tūc ex uirtute nostra intelliges: qd ex tuis copiis sperare debeas. Postq̄ hæc centurio præstāti animo aduersus optionem eius est locutus: ira pculsus scipio: atq; animi dolore incensus annuia centurionibus quid fieri uellet atq; ante pedes centurionem reliquosq; ueteranos a tyronibus iubet secerni. Abducite inquit istos nefario scelere contaminatos: & cæde ciuiū saginatos. Sic extra uallū deducti sunt: & cruciabiliter interfecti. Tyrones autem iubet inter legiones dispartiri: & Cominium cū Titidi in conspectū suum prohibet adduci. Quā ex re Cæsar cōmotus: eos quos in stationibus cū longis nauibus apud Thapsum custodiæ causa iusserat esse ut suis onerariis lōgisq; nauibus p̄sidio essent: ob negligentiam ignominiæ causa dimittendos ab exercitu grauissimūq; in eos edictum proponendum curauit

Oratio centurioīs captiui ad Scipionem.

Captiui a scipione crudeliter interfecti.

Per id tempus fere Cæsaris exercitui rex accidit incredibilis auditu. Nāq; uigiliarū signo cōfecto: circiter uigilia secunda noctis nimbus cum saxorū grādine subito est exortus ingens. Ad hoc aūt incōmodum accesserat: quod cæsar nō more superiorū imperatorū in hybernis exercitū cōtinebat: sed i tertio quartoue die ꝓcedendo ꝓpiusq; hostē accedendo castra cōmuniebat: operecq; faciendo milites se circūspiciendi non habebāt facultatem. Præterea ita ex Sicilia exercitū trāsportauerat: ut p̄ter ipsum militē & arma neq; uas neq; mancipiū neq; ullā rē quæ usu militi eē cōsueuit: in nanes iponi pateret. In Africā autē nō mō sibi q̄q̄ nō acqsierant: aut parauerāt: sed ēt ꝓpter annonæ caritatē ante parata cōsumpserāt. Quibus rebus attenuati oppido per quā pauci pellibus acqescebāt. Reliq ex uestimentis tentoriolis factis: atq; arundinū copiis tectis cōtextis pmanebant. Itaq; subito nimbo grandineq; consecuta: grauati pondere tenebris a quaq; oēs subruti disiectiq; nocte intempesta ignibus extinctis: rebusq; ad uictū pertinentibus oibus corruptis: per castra passim uagabantur: scutisq; capita cōtegebant. Eadē nocte. y. legiōis pillorū cacumina sua sponte arserunt. Rex interim Iuba de equestri p̄lio Scipionis certior factus: euocatoq; ab eodē litteris præfecto Saborræ cum parte exercitus Sitio relicto ut secū ipse aliquid auctoritatis haberet exercitus Scipiōis terrore Cæsaris cū tribus legionibus: equitibusq; frænatis. dccc. numidis sine frænis pedibusque eius armaturæ grādi numero elephantis. xxx. egressus e regno ad Scipionem est profectus. Postq̄ ad eum peruenit castris regiis seorsum positis: cum eius copiis: quas cōmemorauī: haud ita longe a Scipione consedit. Erat in castris superiori tempore magnus terror: & expectatione copiarū regiarū: exercitus eius magis suspensione animi ante aduentum Iubæ cōmouebatur. Postq̄ uerto castra castris cōtulit despectis eius copiis omnem terrorem depōit. Ita quā antea absens habuerat auctoritatē: eam omnem præsens dimiserat. Quo facto cuius facile fuit illatum Scipionis additum animum: fiduciamq; regis aduentu. Nam postero die uniuersas suas regisq; copias cum elephantis. lx. productas in aciem: quam speciosissime potuit instruxit ac paulo lōgius progressus a suis munitiōibus: haud ita diu cōmoratus: se recepit ī castra. Cæsar postquam animaduertit Scipioni auxilia fere quæ expectasset omnia conuenisse: neque moram pugnandi ullam fore: per iugum summum cum copiis progredi cœpit: & barchia protinus deducere: & castella munire: propiusq; Scipionem capiendo loca excelsa occupare contendit. Aduersarii magnitudine copiarum cōfisi: ꝓximū collē occupauerunt: atq; longius sibi progrediendi eripuerunt facultatē. Eiusdē collis occupandi grā Labienus consilium cœperat & quo ꝓpiore loco fuerat: eo celerius occurrerat. Erat conuallis satis magna latitudine: altitudine prærupta crebris locis speluncæ ī modum subrutis: quæ erant trāseunda Cæsari ante q̄ ad eū collē: quē capere uolebat: ꝓueniretur. Vltraque eam conuallem oliuetum crebris arboribus condensum. Hic cum Labienus animaduertisset Cæsarem si uellet eum locum occupare: prius necesse conuallem oliuetumq; progredi eorū locorum peritus ī insidiis cum parte eqtatus leuiq; armatura consedit: ut præterea post montem collemque subito se Cæsari ostenderet. Equites in occulto collocauerat: ut cum ipse ex improuiso legionarios adortus esset: ex colle se eqtatus ostēderet: ut re duplici ꝓturbatus

Nimbus cū saxorū grandine.

Pillorū cacumina arserunt.

Iuba ad scipionē profectus.

Cæsar eiusq; exercitus: neq; retro regredeundi: neq; ultra ꝓcedendi ablata facultate: circunuentus cōcideretur. Cæsar equitatu ante præmisso insciis insidiantibus: cū ad eū locū uenisset: abusi siue oblitī p̄ceptorū Labieni: siue ueritī: ne fossa ab equitibus opprimerentur: rari ac singuli de rupe ꝓdire & sūma petere collis. Q uos Cæsaris equites consecuti partim interfecerunt: partim uiuis sūt potiti: Deinde protinus collē petere contenderunt atq; eum decusso Labieni præsidio: celeriter occupauerunt. Labienus cū parte equitū uix fuga sibi pepe rit salutē. Hac re per equites gesta Cæsar legionibus opera distribuit: atq; in eo colle quo erat potitus castra muniuit. Deinde ab suis maximis castris p me diū campū e regione oppidi uzittæ: quod inter sua castra & planicie positum erat: tenebaturq; a Scipione duo brachia instituit duci & ita erigere ut ad angulū dextrū sinistrūq; eius oppidi cōuenirent. Hoc hac ratiōe opus istruebat ut cum propiꝰ oppidum copias admouisset oppugnareq; cœpisset: tecta latera suis munitionibus haberet: ne ab equitatus multitudine circūuentus ab oppugnatione deterreretur. Præterea quo facilius colloquia fieri possent: & siqui perfugere uellent id quod ante sæpe accidebat: magno cū eorū periculo: tum facile & sine periculo fieret. Voluit ēt experiri cum ꝓpius hostē accessisset: haberet ne i animo dimicare. Accedebat etiā ad reliquas causas q̄ is locis depressus erat puteiq; ibi nōnulli fieri poterant: aquatione enim lōga & angusta utebatur. Dū hæc opa quæ ante dixi flebant a legionibus: interim pars aciei istructa opus sub hoste stabat: equites barbari leuisq; armaturę prælīs minutis cōminus dimicabant. Cæsar ab eo opere cū iā sub uesperum copias in castra reduceret: magno incursu cū oī equitatu leuiq; armatura. Iuba scipo Laibienus in legionarios impetū fecerūt. Eqtes cæsariani ex uī uniuersæ subitæq; hostiū multitudinis pulsi parūper cesserunt: quæ res aliter aduersariis cedit: nāq; cæsar ex medio itinere copiis reductis eqtibus suis auxiliū tulit. Equites autē aduentu legionū animo addito conuersis equis in numidas cupide insequētes dispersosq; impetū fecerunt: atq; eos conuulneratos usq; in castra regia repulerunt multosq; ex his interfecerunt. Q uod ni in noctem prælium esset conjectum puluisq; uento flatus omnium ꝓspectibus offecisset: Iuba cum Labiēo capti in potestatem Cæsaris uenissent: equitatusq; cū leui armatura funditus ad internitionem deletus esset. Interim incredibiliter ex legionibꝰ quarta & sexta Scipionis milites diffugere partim in castra Cæsaris: partim in quā quisq; poterat regionem peruenire. Itemq; equites curiani diffisi Scipioni: eiusq; copiis complures se eodem conferebant. Dum hæc circum uzittam ab utrisque ducibus administrantur: legiones duæ. yiiii. &. x. ex Sicilia nauibus onerariis profectæ: cum iam non longe a portu ruspinæ abessent conspicati naues cæsarianas: quæ in statione apud tapsim stabāt: ueriti ne aduersariorū insidiandi gratia ibi commorantium classem inciderent imprudentes uella in altum dederūt ac diu multumque iactati: tandem multis post diebus sint inopiaq; confecti ad Cæsarem peruenerunt. Q uibus legionibus expositis memor in italia pristinæ licentiæ militaris: ac rapinarum certorum hominum paruulam modo clausulam nactus Cæsar: quod Auienus tribu. mili. decem legionis nauem commeatu facillimaque sua atq; iumentis occupauisset: neq; militum unū ab Sicilia sustulisset. Postero die de suggesto cōuocatis omnium legionum tribu

nis centuriōibusq;. Maxime uellē inqt homines suæ petulātiæ nimiæq; libertatis aliquando finē fecissent: meæq; lenitatis modestiæ patiētiæq; rationē habuissent. Sed quoniā ipsi sibi neq; modū neq; terminū cōstituunt: quo cæteri dissimiliter gerant: egomet ipse documentū more militari cōstituā. Q ua propter. C. Auiene qd in italia milites po. ro. cōtra remp. instigasti rapinasq; per municipia fecisti quodq; mihi reique pub. inutilis fuisti: & ꝓ militibus tuam familiam iumentaque in naues imposuisti: tuaque opera militibusque tempore necessario res publica caret: ob eas res ignominiæ causa ab exercitu meo te remoueo: hodieq; ex africa abesse: & q̄tū potes ꝓficisci iubeo. Itēq; te. A. fōtei: q; tribunꝰ militū seditiosus maluisq; ciuis fuisti: te ab exercitu dimitto. Tu sci Saliene. T. Aliene. M. tyro. C. Clusiane cū ordines in meo exercitu beneficio nō uirtute cōsecuti: ita uos gesseritis: ut neq; bello fortes: neq; pace bōi aut utiles fueritis: & magis in seditiōe: cōcitandisq; militibus aduersariorū nostrorū impatoris q̄ pudoris modestiæq; fueritis studiosiores: indignos uos eē arbitror: q in meo exercitu ordies ducatis missosq; facio: & q̄tū potestis abesse ex africa iubeo. Itaq; tradidit eos cēturionibus: & singulis non amplius singulos additis seruis in naui imponendo seperati curauit. Getuli interm pfugæ: quos cū lris mādatisq; a Cæsare missos supra docuimus: ad suos ciues pueniūt: quorū auctoritate facile adducti: Cæsariq; nomie psuasi: a rege Iuba desciscūt celeriterq; cūcti arma capiūt: cōtraq; regē facere nō dubitāt. Q uibus rebus cognitis Iuba distētus triplici bello: necessitateq; coactus: de suis copiis quas contra Cæsarē adduxerat: sex cohortes in fines regni sui mittit quæ eēnt p̄sidio cōtra getulos. Cæsar brachiis pfectis ꝓmotisq; usq; eo ut tælū ex opido abiici nō posset: castra munit: balistis scorpiōibusq; crebris añ frōtē castrorū cōtraq; oppidū collocatis: defensores muri deterrere nō intermittit: easq; qnque legiōes ex supioribꝰ castris deducit. Q ua facultate oblata: illustriores notissimiq; cōspectū amicorū ꝓpinquorūque efflagitabāt: atq; inter se colloquebāt: quæres q̄d utilitatis haberent: Cæsarem non fallebat. Nāq; getuli ex eqtatu regio nobiliores: eqtūq; p̄fecti quorū ptes cū Mario añ māserāt: eiusq; beneficio agris finibusque donati post Syllæ uictoriā: sub Hyempsalis regis erant dati potestate occasione data: nocte iam luminibus accensis: cū equis calonibusque suis circiter mille pfugiūt in Cæsaris castra quæ erant in campo ꝓxime uzitæ locata. Q uod post Scipio & q cū eo erāt: cognouerūt: cū commoti ex tali incōmodo essent: fere p id tempus. M. Aquiniū cū. C. Saserna colloquentem uiderūt. Scipio mittit ad Aquiū nil attinere eū cū aduersariis colloq. Cum āt nihil minus eius sermonem nuncius ad se referret: diceretque ut reliqua quæ uellet pageret uiator postea ab Iuba ad eū est missus: qui diceret audiente Saserna uetat te rex colloqui. Q uo nuncio pterritus: discessit: Et dicto audiens fuit regi Vsu uenisse hoc ciui romano miror: & ei qui a populo romano honores accepisset:: incolumi patria fortunisque omnibus: Iubæ barbaro potius obedientem fuisse. q̄ aut Scipionis obtempasse nuncio: aut Cæsaris eiusdem ptis ciuibus incolumem reuerti malle. Atque etiam supioribꝰ Iubæ factum non i. M. Aquiniū hoiem nouum paruumq; senatorē: sed i Scipionem hoiem illa familia dignitate honoribusque præstantem. Nam cum Scipio sagulo purpureo ante regis aduentum uti solitus esset: dicitur Iuba cum eo ægisse non opor

A Cæsare exercitus moti

Getuli a Iuba desciscūt.

Hyempsal rex.

tere illũ eodẽ uti uestitu: atq; ipse uteret. Itaq; factũ est illico: ut Scipio ad aliũ sese uestitũ trãsferret: & iubæ homini superbissimo ineptissimoq; obtẽperaret. Postero die uniuersas homiu um copias de castris omnibus deducunt: & super aliũ quendam excelsum natura locũ nõ longe a Cæsaris castris aciem cõstituũt: atq; ibi cõsistunt. Cæsar itẽ ꝓducit copias celeriterq; his instructis ante suas munitiones quæ erant in cãpo cõstituit sine dubio existimans ultro aduersarios: cũ tam magnis copiis auxiliisq; regis essent ꝑditi: prõptiusq; ꝓsiluisse nt ante se cõcursuros ꝓpiusq; se accessuros & equo circũuectus legiõesq; cohortatus: signo dato: accessum hostiũ aucupabat. Ipse enim a suis munitionibus lõgius nõ sine ratione ꝓcedebat qd' in oppido uzitta: qd' Scipio tenebat: hostiũ erãt cohortes armatæ. Eidẽ aut oppido ad dextrũ latus eius cornu erat oppositũ. Verebat' q; ne si ꝑtergressus esset ex oppido: eruptione facta ab latere eũ adorti cõciderũt. Præterea hæc quoq; eũ cã tardauit: q; erat locus qdã ꝓ impeditus ante aciẽ Scipiõis: quẽ suis ipedimẽto ad ultro occurrẽdũ fore existimabat. Nõ arbitror esse ꝑtermittendũ quẽadmodũ exercitus utriusq; fuerũt in aciẽ instructi: Scipio hoc mõ aciẽ direxit: collocabat in frõte suas: & Iubæ legiões: postea autẽ numidas in subsidiaria acie ita extenuatos: & in longitudinẽ directos ut ꝓcul simplex esse acies a legionariis militibus uideret'. In cornibus aũt duplex esse existimabat': elephãtos dextro sinistroq; cornu collocauerat: æqualibus inter eos inter uallis interiectis. Post aũt elephãtos armaturas leues numidasq; substituerat auxiliarios eqtatũ frænatũ uniuersum in suo dextro cornu disposuerat. Sinistrũ eni cornu oppido uzitta claudebat'. Neq; erat spatiũ eqtatus explicãdi. Postea numidas leuisq; armaturæ infinitã multitudinẽ ad dextrã ptẽ suæ aciei opposuerat: fere interiecto nõ minus mille passuũ spatio & ad collis radices magis appulerat: lõgiusque ab aduersariorũ suisque copiis ꝓmouebat. Idque hoc cõsilio ut cũ acies duæ ĩter se concurrissent: initio certaminis paulo lõgiꝰ eius eqtatꝰ circũuẽtus ex ĩprouiso clauderet multitudine sua exercitũ Cæsaris: atque ꝑturbatũ iaculiscõfigeret. Hæc fuit rõ scipiõis ea die ꝑliãdi Cæsaris ãt acies hoc mõ fuit collocata: ut ab sinistro eiꝰ cornu ordiar: & ad dextrũ eiꝰ pueniã: habuit ĩ sinistro cornu legionẽ nonã & octauã. In dextro cornu trigesimãq; uigesimãoctauã: quartãdecimã: decimãtertiã trigesimãtertiã & uigesimãsextã: ĩ media acie ipsũ aut dextrũ cornu secunda acie fere ĩ eaꝝ legionũ ꝑte cohortiũ collocauerat. Præterea ex tyronũ legiõibꝰ paucas adiecerat. Tertiã aũt ĩ sinistrũ cornu cõtulerat: & usq; ad aciei suæ mediã legionẽ porrexerat: & ita collocauerat: uti suũ dextrũ latꝰ munitiõibus adiuuaret'. Sinistrã aũt eqtatꝰ hostiũ multitudine resistere posset: eodẽq; suũ oẽ cõtulerat equitatũ: & qd' ei paꝝ cõfidebat: ꝑsidio his eqtibꝰ legionẽ quintã ꝓmiserat leuẽque armaturã ĩter eqtes interposuerat. Sagittarios uarie passimq; certis maxieque ĩ cornibus collocauerat. Sic utrorũque exercitꝰ instructi: nõ plus passuũ trecẽtoꝝ ĩteriecto spatio: quod fore ante id tempus acciderat nunquam: quin dimicaretur: a mane usq; ad horam decimam diei perstiterunt. Iã que Cæsar dum exercitum recludere intra munitiones suas cœpisset: subito uniuersus equitatus ulterior numidarum getulorũque sine frænis ad dextram partem se mouere: propiusque Cæsaris castra quæ erant in collo se conferre cœpit. Frænari autem Labieni equites in loco permanere: legionesque di-

Scipio uestitũ mutat Iubæ supbissimo obtẽperans.

Ordo aciei scipionis.

Acies Cæsarianæ.

stinere. Cũ subito pars eqtatus Cæsaris cũ leui armatura cõtra getulos iniusu ac temere lõgius ꝓgressi: paludẽq; transgressi: multitudinẽ hostiũ sustinere pauci nõ potuerũt. Leuisq; armatura deserti ac pulsi cõuulneratiq; uno eqte amisso multis eqs sauciis leuis armaturæ uigintisex occisis ad suos refugerũt. Quo secũdo equestri ꝑlio facto. Scipio lætus in castra nocte copias deduxit. Quod ꝓpriũ gaudiũ bellantibus fortũa tribuere nõ decreuit. Nanq; postero die Cæsar cũ ꝑte equitatus sui leptim frumenti gratia misit. In itinere ꝑdatores equites numidas getulosq; ex improuiso adorti circiter centum partim occiderunt: partim uiuosq; potiti sunt. Cæsar interim quottidie legiones in campum deducere aduersariosq; excursionibus iter efficere non intermittit. Scipio itẽ munitiones contra facere: & iugo nea Cæsare excluderet' adproperare. Ita duces utriq; & in opibus occupati erant: & nichilominus equestribus prælis inter se quottidie dimicabant. Interim Varus classem: quam antea uticę hyemã digratia subduxerat cognito legionis septimæ & octauæ ex sicilia aduentu: celeriter deducit: ibiq; getulis remigibus epibatisq; cõplet: insidiãdiq; gra ab utica ꝓgressus adrumentũ cũ qnquagintaquinq; nauibus peruenit. Cuius aduẽtu insciꝰ Cæsar. L. Cispiũ cũ classe. xxyi. nauiũ ad Thapsim uersus in statiõnẽ ꝑsidii gratia cõmeatusq; sui mittit. Itemq;. Q. Aquilam cũ tredecim nauibus longis Adrumentũ eadem de cã premittit. Cispius quo erat missus: celeriter peruenit. Aquila tẽpestate iactatus: cum classe propius promontoriũ superare nõ potuit. Atq; angulũ quendam tutũ a tempestate nactus cum classe se longius a ꝓspectu remouit. Reliqua classis in salo ad leptim egressus remigibus: passimq; in littore uagantibus: partim in oppido uictus sui mercandi gratia ꝓgressus uacua a defensoribus stabat. Quibus rebus Varus ex pfugis cognitis occasionẽ nactus uigilia secunda adrumento ex cothone egressus prio mane leptim cum uniuersa classe uectus: naues onerarias: quæ lõgius a portu in salo stabant: incendit: & pentiremes duas quæ longius erant uacuas a defensoribus nullo repugnante cœpit. Cæsar interim celeriter per nuncios in castris cum opera circuiret: certior factus quæ aberant a portu milia passuum .yi. equo amisso: omissis oibus rebus celeriter peruenit leptim: ibiq; moratus oẽs ut se naues cõsequerent': primũ ipse nauigiolũ paruũ cõscendit in cursu Aquilã multitudine nauigiorũ ꝓterritũ atq; trepidantẽ nactus: hostiũ classem sequi cœpit. Interim Varꝰ celeritate Cæsaris: audaciaq; motus cũ uniuersa classe cõuersus: nauibus adrumentũ uersus fugere contendit: quem Cæsar in milibus passuum quattuor consecutus recuperata quinqueremi cum omnibus suis epibatis: atque etiã hostium custodibus. cxxx. in ea naue captis: triremẽ hostium proximã quæ in repugnando erat commorata conustam remigum: epibarumq; cœpit. Reliquæ naues hostiũ promontoriũ superarunt: atque adrumentũ in cothonẽ se uniuersæ contulerunt. Cæsar eodem uento ꝓmontoriũ superare non potuit: atq; in salo ĩ anchoris ea nocte cõmoratus pria luce adrumetũ accedit: ibiq; nauibꝰ onerariis quæ erãt extra cothonẽ ĩcẽsis oibusq; relicꝙs aliis aut subductis: aut ĩ cothonẽ cõpulsis: paulisp cõmoratꝰ: si forte uellẽt classe dimicare: rursus se recepit ĩ castra. In ea naue captꝰ est. P. Vestiꝰ eques romanus: & P. Ligariꝰ Afranius: quem Cæsar ĩ hispania cũ reliquis dimiserat: & postea se ad pompeium contulerat: Inde ex ꝑlio effugerat ĩ africã: & ad

Pars eqtatꝰ Cęsaris teme re ꝓgressa.

Varꝰ naues incendit.

Varus a cæsare fugatus

EL COLEGIO DE NUESTRA SEÑORA DEL ROSARIO

P. Ligarij iussu cæs. necatus.

Varũ uenerat. Quẽ ob periurii perfidã Cæsar iussit necari. P. Vestiũ autem q̃ eius frater romæ pecuniã imperatã numerauerat: & q̃ ipse causam Cæsaris ꝓbauerat: sed Nasidii classe captũ cũ ad necẽ ducerẽt: beneficio Vari esse seruarũ: posteaquam facultatẽ sibi nullã datã transeundi ignouit.

Specus ĩ africa ad frumẽtũ cõdendũ.

Est in africa consuetudo incolarũ: ut in agris ojbus fere illis sub terra ſpecus condendi frumenti gratia clã habeant atq; id propter bella maxime hostiũq; subitũ aduentũ præparent. Quã de re Cæsar certior per indicẽ factus: tertia uigilia legiones duas cũ eqtatu mittit a castris suis milia passuũ: atq; inde magno numero frumẽti onustos recepit in castra. Quibus rebus cognitis Labienus ꝓgressus a suis castris milia passuũ. vij. per iugũ & collẽ per quẽ Cæsar pridie iter fecerat: ibi castra duarũ legionũ facit: atq; ipse quottidie existimans Cæsarẽ eodẽ sæpe frumentãdi gratia cõmeatuq; cũ magno equitatu leuiq; armatura ĩsidiaturus locis idoneis cõsedit. Cæsar interi de ĩsidiis Labiẽi ex pfugis certior factꝰ paucos dies ibi cõmoratus: dum hostes quottidiano instituto: sæpe idẽ faciendo in negligentiã adducerent: subito mane imperat porta decumana legiones octo ueteranas cũ parte equitatus sequi atq; equitibus præmissis neq; opinantes insidiatores subito in conuallibus latentes: leuiq; armatura concidit circiter. d. reliquos in fugã turpissimã cõiecit. Interi labienus cũ uniuerso equitatu fugientibus suis suppetias occurrit: cuiꝰ uim multitudinẽq; cũ eqtes pauci Cæsariani sustinere non possent: Cæsar instructas legiones hostiũ copiis oñdit. Quo facto perterrito labieno ac retardato: suos equites recepit incolumes.

Numidæ in cruce suffixi

Postero die Iuba numidas eos qui loco amisso fuga se receperant in castra: ĩ cruce oẽs suffixit.

Op. Agar.

Cæsar interim quoniã frumenti inopia premebatur: copias omnis ĩ castra cõcludit atq; præsidio læpte: ruspinæ: Achillæ relicto: Crispo Aquilæque classe tradita ut alter adrumentũ: alter thapsum mari obsideret ipse castris icẽsis quarta noctis uigilia acie instructa impedimentis ĩ sinistra parte collocatis ex eo loco ꝓficiscitur & ꝓuenit ad oppidũ agar: quod a getulis sæpe ãtea oppugnatũ summaq; ui ꝑ ipsos oppidanos erat defensũ: ibi ĩ campo castris unis positis ipse frumentatũ circũ uillas cum parte equitatus ꝓfectus magno inuẽto hordei oleĩ uini fici numero: pauco tritici: atq; recreato exercitu redit in castra.

Op. zetta.

Scipio interi cognito Cæsaris discessu cũ uniuersis copiis per iugũ cæsarẽ sub sequi cœpit: atq; ab eius castris milia passuũ. y. longe trinis castris dispartitis copiis cõsedit: oppidũ erat zetta quod aberat a scipiõe milia passuũ decẽ eius regionem & partem castrorum collocatũ. A cæsare autẽ diuersum ac remotũ quod erat ab eo longe milia passuũ. xyiij. Huc scipio legiones duas frumentãdi gratia misit. Quod postq̃ cæsar ex pfugis cognouit castris ex cãpo in collẽ ac tutiora loca collocatis: atq; ibi ꝓsidio relicto ipse quarta uigilia egressus ꝑ ter ostiũ castra ꝓficiscitur cum copiis & oppido potit. Legiones Scipionis cõperit lõgius in agris frumentari: & cum eo contendere conaretur animaduertit copias hostiũ his legionibus occurrere suppetias: quæ res eius impetũ retardauit. Itaq; capto. C. Biotio Regino equite ro. Scipionis familiarissimo: qui ei oppido ꝑerat: &. P. Atrio equite ro. de conuẽtu uticensi: & camelis. xxij. regis adductis præsidio ibi cũ oppido legato relicto ipse se recipere cœpit ad castra. Cũ iã nõ lõge a castris scipiõis abesset: quæ eum necesse erat prætergredi Labienus Afraniusq; cũ oi equitatu leuique armatura ex ĩsidiis adorti: agmini

Cæs. oppido zetta potitur

eius extremo se offerunt: atq; ex collibus primis existunt. Quod postq̃ Cæsar animaduertit equitibus suis hostiũ in oppositis sarcinas legionarios in aceruũ iubet cõportare: atq; celeriter signa hostibus inferre: qd' postq̃ cœptũ est fieri primo impetu legiõis eqtatꝰ: & leuis armatura hostiũ nullo negocio loco pulsa & deiecta est de colle. Cũ iã cæsar existimasset hostes pulsos: deterritosq; finẽ lacessendi facturos: & iter cœptũ ꝓgere cœpisset. Iterũ celeriter ex ꝓximis collibus erũpunt numidæ leuis armaturæ mirabili uelocitate prompti: q inter eqtes pugnabãt & una pariterq; cũ eqtibus accurrere: & refugere cõsueuerant. Cũ hoc sæpius facerent: & iulianos ꝓficiscentes insequerent': & refugerẽt: stãtes ꝓpius nõ accederẽt: & singulari genere pugnæ utẽrent' eosq; iaculis conuulnerare satis eẽ crederẽt. Cæsar intellexit nihil aliud illos conari: nisi ut se cogerent castra in eo loco ponere: ubi oĩo aquæ nihil eẽt: ut exercitꝰ eius ieiunus q̃ aquarta uigilia usq; ad horã decimã diei nihil gustasset: ac iumenta siti peritẽt. Cũ iã ad solis occasũ eẽt: & nõ totos cẽtũ passus ĩ horis q̃ttuor eẽt ꝓgressus: eqtatu suo ꝓ equoq; interritũ extremo agmine remoto: legiões inuicẽ ad extremũ agmẽ euocabat: ita ui hostiũ placide leniterq; ꝓcedẽs plegionarium militẽ cõmodꝰ sustinebat. Interim eqtũ numidarq; copiæ dextra sinistraq; ꝑ colles currere: coronæq; ĩ modũ cingere multitudine sua cæsaris copias: ꝑs agmẽ extremũ seq: Cæsariani interim nõ amplius tres aut quattuor milites uetorani cũ se cõuertissent & pila uiribꝰ cõtorta ĩ numidas ĩfestos cõgessissent amplius duoq; miliũ ad unũ terga uertebãt: & iacula ĩ legionarios cõiiciebant. Ita Cæsar mõ ꝓcedẽdo: mõ resistẽdo: tardius itinere cõfecto: noctis hora pria oẽs suos ad unũ ĩ castris sauciis. x. fatis ẽduxit. Labiẽus circiter. ccc. amissis multis uulneratis: ac defessis istãdo oĩbus: ad suos se recepit.

Elephãtorũ multitudo.

Scipio iterim legiões ꝓductas cũ elephãtibꝰ quos añ castra ĩ acie terroris gra ĩ cõspectu cæsaris collocauerat: reducit ĩ castra. Cæsar cõtra eiusmõi hostiũ genera: copias suas nõ ut ĩpator exercitũ ueteranũ: uictorẽq; maximis gestis: sed lãista tyrões gladiatoresq; cõdocet: facere quo pede se reciperẽt ab hoste: & quẽadmodũ obuersi aduersarios & ĩ q̃tulo spatio resisterẽt: mõ ꝓcurrerẽt: mõ recederẽt: cõminarẽ turq; impetũ: ac ꝓpe equo loco & quẽadmodũ tæla mitterẽt: ꝑcipit: mirifice aut hostiũ leuis armatura anxiũ exercitũ nostrũ atq; sollicitum habebat: q & eqtes deterrebat: ꝑliũ inire ꝓpter equoq; interritũ: q; eius iaculis interficiebãt: & legionariũ militem defatigabãt ꝓpter uelocitatẽ. Grauis enim armaturę milites simul atq; ab his infectatus cõstiterat: in eosq; impetũ fecerat: illi ueloci cursu facile periculũ uitabant. Quibus ex rebus cæsar uehemẽter cõmotus: qa qd' cunq; ꝑliũ quotiens erat cõmissũ eqtatu suo sine legionario milite hostium eqtatui leuiq; armaturæ eoq; nullo mõ par esse poterat. Sollicitabat' aũt his rebus q; nõdũ hostiũ legiões cognouerat: & quodãmodo sustinere posset ab eorũ eqtatu leuiq; armatura: quæ erat mirifica: si legiões quoq; accessissent. Accedebat ẽt hæc cã: qd elephãtoq; magnitudo multitudoq; militũ aĩos detinebat in terrore. Cui uni rei tñ inuenerat remediũ. Nãq; elephãtos in Italiã trãsporta ri iusserat: quos & miles nosset: speciẽq; & uirtutẽ bestiæ cognosceret & cuipti ẽt corpis eiꝰ tælũ facile adigi posset: oneratusq; ac loricatus elephãtus cũ esset quę pars eiꝰ corpis nuda sine tegmine relinqueret' ut eo tæla cõiicerẽt: ꝑterea ut iumẽta bestiaq; odorẽ: stridor ẽ speciẽ: cõsuetudie captaq; nõ reformidarent

quibus ex rebus largiter erat cõsecutus. Nã & milites bestias manibus pertractabãt: earũq; tarditatẽ cognoscebãt: eqteſq; in eos pila præpilata cõiiciebãt: atq; in cõsuetudinẽ equos ipsaꝝ bestiaꝝ adduxerãt. Ob has causas: quas supra cõmemorauí: sollicitabat Cæsar: tradiorq; & cõsideratior erat factus & ex pristina belladí cõsuetudine: celeritateq; excesserat. Nec mirꝝ: copias enim habebat in gallia bellare cõsuetas locis cãpestribus atq; cõtra gallos hoies apertos: minime insidiosos: q puirtutẽ nõ p dolũ dimicare cõsueuerũt. Tũ aũt erat ei laborãdũ: ut cõsuefaceret milites hostiũ dolos insidias artificia cognoscerẽt qd sequí: qd uitare cõueniret. Itaq; quo hæc celerius cõciperẽt: dabat operã: ut legiones nõ in uno loco cõtineret: sed p cãm frumẽtãdi huc illuc raptaret. Ideo q; hostiũ copias ab se suoq; uestigio nõ discessuras existimabat. Atq; post diẽ tertiũ ꝓductas accuratius suas copias sicut instruxerat: hostiũ castra ptergressus æquo loco inuitat ad dimicãdũ. Postq̃ eos abhorrere uídet: reducit subuesperꝝ legiões in castra. Legati interim ex oppido Vacca: qd' finitimũ fuit zettæ cuius Cæsarẽ potitũ eẽ demõstrauimus ueniũt: petũt & obsecrãt: ut sibi p̃sidium mittat: se res cõplures quæ utiles bello sunt: administraturos. Per id tẽpus de eoꝝ uolũtate studioq; erga Cæs. trãsfuga suos ciues facit certiores Iubã regẽ celeriter cũ copiis suis anteq̃ cæsaris p̃sidiũ eo pueniret: ad oppidũ cucurrisse: atq; aduenìente multitudíe circũdata eo potitũ: oibusq; ei9 oppidi icolis ad unũ interfectis dedisse oppidũ diripiendũ: delendũq; militib9. Cæsar interim lustrato exercitu: ad. xii. kal. apriles: postero die ꝓductis uniuersis copiis processus a suis castris mília passuũ. v. a Scipiõe circiter duũ miliũ interiecto spatio in acie cõstitit. Postq̃ satis diuq; aduersarios a se ad dimicandũ inuitatos superſedere pugnæ animaduertit: reducit copias postero die castra mouet atq; iter ad oppidũ sarsurã: ubi Scipio numidaꝝ habuerat p̃sidiũ frumentũq; comportauerat ire cõtendit. Q uod ubi labiẽus animaduertit cũ equitatu leuiq; armatura agmen eius extremũ carpere cœpit. Atq; ita lixaꝝ mercatorũq; q plaustris merces portabant: interceptis sarcinis: addito animo ꝓpius audaciusque accidit ad legiones q; existimabat milites sub onere ac sub sarcinis defatigatos pugnare nõ posse: quę res Cæsarẽ nõ fefellerat. Nãq; expeditos ex singulis legionib9 trecentos milites esse iusserat. Itaq; eos in equitatu labiẽi immissos turmis suoꝝ suppetias mittit. Tũ labienus conuersis eqs signoꝝ conspectu perterritus: turpissime contendit fugere: multis eius accisis: cõpluribus uulneratis. Milites legionarii ad sua se recipiũt signa: atq; iter incœptũ ire cœperũt. Labienus per iugũ summũ collis dextorsus procul subsequi non destitit. Postq̃ Cæsar ad oppidũ sarsurã uenit inspectantib9 aduersariis interfecto p̃sidio scipiõis cũ suis auxiliũ ferre non auderent fortiter repugnante. P. cornelio Scipione euocato qui ibi præerat: atque a multitudine circunuento interfectoque oppido potitur. Atque ibi frumẽto exercitui dato: postero díe ad oppidum tisdram peruenit: in quo Consídius per id tempus fuerat cum grandi præsidio: cohortesque sua gladiatorum. Cæsar oppidi natura perspecta: atque inopia ab oppugnatione eius deterritus protin9 profectus circiter mília passuũ quatuor ad aquam fecit castra: atque inde quarta uigilia egressus redit rursus ad ea castra quarta díe: quæ ad agar habuerat. Idem facit Scipio atque in antiqua castra copias reducit. Thabenẽses: iterim: qui sub ditiõe & potestate lu-

Op. Vacca finitimum zettæ.

Sarsura oppidum.

Cæs. potitur oppido Sarsura.

Oppidũ Tisdra.

be esse consuessent in extrema eius regni regione maritima locati interfecto regio p̃sidio: legatos ad Cæsarẽ mittũt. Rem male gestã docẽt: petunt orãtq; ut suis fortunis præsto q; beneméríti essent auxiliũ ferret. Cæsar eoꝝ cõsilio ꝓbato. M. crispũ tribunũ cũ cohorte & sagitariis tormentisq; q̃pluribus præsidio thabenã mittit. Eodẽ tempore ex legionibus omnibus milites qui aut morbo impediti aut cõmeatu dato: cũ signis nõ potuerant ante trãsire in africam ad milia quattuor equites. cccc. funditores sagitariiq; .cc. uno commeatu Cæsari occurrerunt. Itaq; cũ his copiis & omnibus legionibus eductis: sicut erat instructus. yiii. milib9 passuũ a suis castris ab scipionis uero quattuor milibus passuũ lõge cõstitit in cãpo. Erat oppidũ infra castra Scipiõis noie tegea: ubi præsidiũ equestre circiter. cccc. habere cõsueuerat. Eo equitatu dexra siníſtraque directo ab oppidi lateribus ipse legionibus ex castris eductis atq; iugo inferiore instructis nõ longius fere mile passus ab suis munitionibus ꝓgressus in acie cõstitit. Postq̃ diutius in uno loco Scipio cõmorabat': & tempus diei in ocio cõsumebat': Cæsar equitũ turmas suoꝝ iubet in hostiũ eqtatũ qui ad oppidũ in statiõe erat facere impressionẽ: Leuéq; armaturã sagittarios funditoresq; eodem sũmitit. Q uod ubi cœptũ est fieri: & equis cõcitatis iuliani impetũ fecissent: Placidius suos equites exporrigere cœpit in longitudinẽ: ut haberent facultatẽ turmis iuliãis circũfundi & nihilominus fortissime acerrimeq; pugnare. Q uod' ubi cæsar aĩaduertit: trecẽtos quos ex legiõib9 hre expeditos cõsueuerat ex ꝓxia legiõe quæ ei p̃sido in acie cõstiterat: iubet eqtatui succurrere Labienus iterim suis eqtibus auxilia equestria mitttere: sauciisq; ac defatigatis integros recentioribusq; uiribus eqtes submínistrare. Postq̃ eqtes iuliani. cccc. uim hostiũ: ad quattuor milia numero sustinere nõ poterant: & a leui armatuta numidaꝝ uulnerabant' minutatimq; cedebantur: Cæsar alterã alam mittit: qui satagentibus celeriter occurrerent. Q uo facto sui sublati uniuersi in hostes ipressione facta: in fugã aduersarios dederũt: multis occisis: cõpluribus uulneratis: isecuti tria milia passuũ: usq; in colles hostibus adactis: se ad suos recipiũt. Cæsar in horã. x. cõmoratus sicut erat instructꝰ: se ad sua castra recepit oibus incolumibus. In quo prælio Placidius grauiter pilo pcussidẽ capiti ictus: cõpluresq; duces fortissimi quiq; interfecti uulneratiq; sũt. Postq̃ nulla cõditione cogere aduersarios poterat: ut in æquũ locũ descenderent: legionũq; piculum facerent: neque ipse ꝓpius hostẽ castra ponere ꝓpter aquæ penuriã se posse animaduerteret: aduersarios non eorum uirtute confidere: sed aquaꝝ inopia frætos despicere se intellexit: pridie nonas apriles tertia uigilia egressus ab agar. xyi. milia passuũ nocte ꝓgressus ad thapsum ubi Virgilius cum grãdi præsidio præerat: castra ponit oppidumq; eo die circũmunire cœpit locaque idonea opportunaque cõplura p̃sidiis occupare ne hostes ĩtra ad se ac loca ĩteriora capere possent. Scipio interim cognitis cæsaris consiliis: ad necessitatẽ adductus dimicandi ne p suum dedecus fidissimos suis rebus thapsiãos: & Virgilium amitteret: cõfestim cæsarẽ p supiora loca consecutus milia passuum octo a thapso binis castris cõsedit. Erat stagnum salinaꝝ: inter qd & mare angustiæ quædã nõ amplius mille & quingẽtos passus ĩtererãt quas Scipio intrare & thapsianis auxilium ferre conabatur qd futurum cæsarẽ nõ fefellerat. Nanque pridie ĩ eo loco castello munito: ibique trino præsidio reli-

Thabenẽses cæs. recipiũt

Oppidum Tegea

Fugant' hostes cæsariãi

placidiꝰ pilo caput ictus.

cto: ipse cũ reliqs copiis lunatis castris thapsum operibus circũmuniuit. Scipio iterim excluſus ab incepto itinere ſupra ſtagnũ poſtero die & nocte cõfecta: cælo albeſcente nõ lõge a caſtris p̃ſidioq; qd ſupra cõmemorauimus mille quingentos paſſus ad mare uerſus cõtendit: & caſtra munire cœpit. Quod poſtq̃ Cæſari nunciatũ eſt: milites ab ope deductos caſtris p̃ſidio aſpernate p conſule cũ legionibus duabus relicto: ipſe cũ expedita copia in eũ locũ citatũ cõtendit claſſiſq; parte ad thapſum relicta: reliquas naues iubet poſt hoſtium tergũ q̃ maxime ad littus appelli: ſignũq; ſuũ obſeruare: quo ſigno dato ſubito clamore facto: ex improuiſo hoſtibus auerſis incuteret terrorẽ: ut p turbati ac pterriti reſpicere poſt terga cogerent. Quo poſtquã Cæſar uenit: & aiaduertit aciẽ p uallo ſcipionis contra elephantos dextro ſiniſtroq; cornu collocatã: & nihilominus partẽ militũ caſtra nõ ignauiter munire. Ipſe acie tripliciter collocata: legiõe decima ſecũdaq; dextro cornu: octaua: & nona ſiniſtro oppoſitis qnq; legiõib9 i quarta acie ad ipſa cornua qnis cohortibus cõtra beſtias collocatis ſagittariis funditorib9 utriuſq; diſpoſitis: leuiq; armatura iter eqtes iteriecta: ipſe peditib9: circũ milites cõcurſas uirtuteſq; ueteranor̃ p̃liaq; ſupiora cõmemorãs blãdeq; appellãs aios eor̃ cõcitabat. Tyrões aũt q nũq̃ i acie dimicaſſent hortabat: ut ueteranor̃ uirtutẽ emularent: eorũq; famã: nomen locũq; victoria parta cuperẽt poſſidere. Itaq; circũeundo exercitũ aiaduertit hoſtes circa uallũ trepidare: atq; ultro citroq; pauidos concurſare: & mõ ſe inter portas recipere mõ incõſtãter imoderateq; pire. Cũq; idẽ a pluribꝰ aiaduerti cœptũ eẽt: ſubito legati cuocatiq; obſecrare Cæſarẽ: ne dubitaret ſignũ dare. Victoriã ſibi p̃priã a diis immortalibus portẽdi. Dubitãte cæſare atq; eor̃ ſtudio cupiditatiq; reſiſtẽte: ſibiq; eruptiõe pugnari nõ placere clamitante & etiã atq; ẽt aciẽ ſuſtẽtante: ſubito dextro cornu i iuſſu cæſaris tubicẽ a militib9 coactus canere cœpit. Quo facto ab uniuerſis cohortibus ſigna in hoſtẽ cœpere inferri. Cũ cẽturiones pectore aduerſo reſiſterent: uiq; cõtinerent milites ne in iuſſu imperatoris cõcurrerẽt nec qcq̃ p̃ficiſcerẽt. Quod poſtq̃ Cæſar itel lexit incitatis militũ animis reſiſti nullo mõ poſſe: Signo fœlicitatis dato equo admiſſo in hoſtẽ cõtra principes ire cõtẽdit. A dextro interi cornu funditores ſagitariiq; cõcita tæla in elephãtos frequẽtes iniiciũt: quo facto beſtię ſtridore fundar̃ ſaxor̃ plũbiq; pterritæ: ſeſe cõuertere: & ſuos poſt ſe frequẽtes ſtipatoſq; p̃terrere: & in portas ualli ſemifactas rure cõtendũt. Itẽ mauri eqtes q in eodẽ cornu: elephãtis erãt p̃ſidio: deſerti principeſq; fugiũt. Ita celeriter beſtiis circuitis legiões uallo hoſtiũ ſũt potitæ: & paucis acriter repugnãtib9 interfectis reliq cõcitati in caſtra: unde pridie erãt egreſſi: cõfugiũt. Nõ uidet eẽ p̃termittẽdũ de uirtute militis ueterani qntæ legiõis: nã cũ i ſiniſtro cornu elephãtus uulnere ictus & dolore cõcitatus in lixã inermẽ impetũ feciſſet: cũq; ſub pede ſubditum deinde genu innixus pondere ſuo: proboſcide erecta: uibrantique ſtridore maximo premeret: atque enecaret miles hoc non potuit pati: quin ſe armatum: beſtiæ offerret: quem poſtquam elephantus ad ſetælo infeſto uenire animaduertit: relicto cadauere militem proboſcide circundat: atq; in ſublime extollit armatũ. Qui in eiuſmodi periculo cũ conſtãter agendũ ſibi uideret: gladio p̃boſcidẽ: quo erat circũdatus cædere quantũ uiribus poterat; nõ deſtitit quo dolore adductꝰ elephãtus: milite abiecto; maxio cũ ſtridore cutſuq; cõuerſus ad reliquas beſtias ſe recepit. Interim Thapſo q erãt p̃ſidio: ex oppido eruptionẽ porta maritima faciũt & ſiue ut ſuis ſubſidio ſuccurrerent: ſiue ut oppido deſerto fuga ſalutẽ ſibi pararent: egrediunt̃. Atq; ita per mare umblici ſiue ingreſſi: terrã petebãt. Qui a ſeruitiis pueriſq; : q in caſtris erãt lapidibꝰ piliſq; p̃hibiti terrã attingere: rurſus ſe in oppidũ receperũt. Interim Scipiõis copiis p̃ſtratis: paſſimq; toto cãpo fugientibꝰ: confeſtim Cæſaris legiões cõſecuti: ſpatiũq; nõ dare colligendi: q poſtq̃ ad ea caſtra: quæ petebant p̃fugerũt: ut refectis caſtris rurſus ſeſe defẽderẽt ducẽ aliquem req̃rũt qué reficerent. Cuius auctoritate impioq; rem gererent: q poſtquã aduerterũt neminem ibi eſſe p̃ſidio p̃tinus armis abiectis: in regia caſtra fugere contendunt. Quo poſtq̃ puenerunt: ea quoq; ab iulianis teneri uident. Deſperata ſalute in quodam colle cõſiſtunt atq; armis dimiſſis ſalutationem more militari faciunt: qbus miſeris ea res paruo p̃ſidio fuit; nãq; milites ueterani ira & dolore incenſi: non mõ ut parcerent hoſti poterant adduci: ſed etiã ex ſuo exercitu illuſtres urbanos: quos actores appellabãt: complures aut uulnerarũt: aut interfecerũt. In quo numero fuit Tuliꝰ Rufus Quæſtorius q pilo traiectus cõſulto a milite interiit. Item pompeius Ruffus brachiũ gladio p̃cuſſus: niſi celeriter ad Cæſarem accurriſſet: interfectꝰ eſſet. Quo facto complures eqtes romani ſenatoreſq; perterriti ex prælio ſe receperunt: nec militibus: qui ex tanta uictoria licentiã ſibi aſumpſiſſent immoderate peccandi impunitate p̃pter maxias res geſtas ab ipſis quoque interficerentur. Itaque omnes Scipionis milites cũ fidem Cæſaris implorarent inſpectãte ipſo Cæſare: & a militibus deprecante eis ut parcerent: ad unũ ſunt interfecti. Cęſar trinis caſtris potitꝰ occiſiſq; hoſtiũ decem milibus: fatigatiſque compluribus: ſe recepit qnquaginta militib9 amiſſis paucis ſauciis in caſtra. Statim exitinere ante oppidũ thapſum conſtitit: elephantoſque ſexagintaquattuor ornatos armatoſque cũ turrib9 ornamẽtiſque capit. Captos añ oppidũ inſtructos conſtituit. Id hoc conſilio ſi poſſet. Virgili. quique cũ eo obſidebant̃ rei malegeſtæ ſuorũque indicio a ptinacia deduci: deinde ipſum Virgiliũ appellauit: inuitauitque ad deditionem ſuãq; lenitatem & clementiã commemorauit: Quem poſtq̃ animaduertit reſponſũ ſibi non dare: ab oppido diſceſſit. Poſtero die diuina refacta: concione aduocata: in conſpectu oppidanor̃ milites collaudat: totũque exercitum ueteranorũ donauit p̃miis. Fortiſſimo cuique ac bene merenti p ſuo geſtu tribuit. Ac ſtatim inde digreſſus. T. Rebullo p̃conſule: cum tribus ad Thapſũ cohortibus &. C. Domitio cum duabus claſſibus ubi Conſidius præerat: ad obſidendũ relictis. M. Meſſalla uticam ante p̃miſſo: cum eqtatu ipſe eodem iter facere contendit. Equites interim Scipionis: qui ex prælio fugerant: cum uticam uerſus iter facerent pueniũt ad oppidũ paradã. Ubi cum ab incolis non reciperentur iõq; fama de uictoria Cæſa. p̃cucurriſſet: ui oppido potiti: i medio foro lignis coaceruatis oibuſq; reb9 eor̃ cõgeſtis: ignẽ ſubiiciũt. Atq; ei9 oppidi icolas cuiuſcũq; generis aut ætatis uiuos cõſtructoſq; i flãmã coniiciũt: atq; ita acerbiſſimo afficiũt ſupplicio: deide p̃tin9 uticã pueniũt: Supiore tpe. M. Cato q uticẽſib9 pp bñficiũ legis iuliæ par̃ i ſuis p̃ib9 p̃ſidii eſſe exiſtimauerat: plæbẽ ierm̃ oppido eiecerat: & añ portã bellicam caſtris foſſaque parua duntaxat munierat. Ibiq; cuſtodiis circũdatis habitare coegerat; lenatũ ãt oppidi cuſto-

Signum pugnãdi datũ.

Virt9 militis ueterãi in elephantum.

Scipiõis milites iterfecti ad unum.

Elephanti lxiiii. a Cæſ. capti.

Eqtes ſcipionis op. paradam crudeliſime diripiunt.

dia tenebat. Eoꝝ castra. l. eqtes adorti expugnare cœperũt. Ideo q; eos partib9 Cæsaris fauisse sciebant: ut eis iterfectis eoꝝ pnicie dolorẽ suũ ulciscerent: uti cẽses aio addito ex Cæs. uictoria: lapidib9 & fustibus eqtes repulerũt. Ita post quã castra nõ potuerũt capere: uticã se i oppidũ cõiecerunt. Atque ibi multos uticenses interfecerunt: domosq; eoꝝ expugnauerũt: ac diripuerũt: qbus cũ cato psuadere nulla rõne qret: ut secũ oppidũ defenderẽt: & cæde rapinisq; de sisterẽt: & qd sibi uellẽt: sciret: se dãdæ eoꝝ importunitatis gra singulis. c. diui sit. Idẽ Sylla Faustus fecit: ac de sua pecunia largitus ẽ: una cũ his ab utica p ficiscit. Q uos oẽs cato cõuocatos: una cũ trecẽtis: q pecuniã Scipiõi ad bellũ faciendũ cõtulerãt: hortat: ut seruitia manumitterẽt oppidũque defenderent. Q uoꝝ cũ partẽ assentire partẽ aium mentẽq; pterritã: atq; in fugã destinatã hre intellexisset: amplius de ea re agere destitit. Nauesq; his attribuit ut i quas cunq; partes uellẽt pficiscerent. Ipse omnibus rebus diligentissime cõstitutis liberis suis. L. Cæsari: q tũ ei p quæstore fuerat: cõmendatis & fine suspitione uultu atq; sermone: quo supiore tpe usus fuerat cũ dormitũ isset: ferrũ itro clã in cubiculũ tulit atq; ita se traiecit. Q ui dũ anima nondũ expirata concidisset impetu facto: in cubiculũ ex suspicatione medicus: familiaresq; cõtinere: atq; uulnus obligare cœperũt: ipse suis manibus uulnus crudelissime diuellit: atq; animo præsenti se iteremit. Q uẽ uticenses quãq; oderãt: partiũ gratia; tamẽ propter eius singularem integritatẽ: & quod dissimillimus reliquorum ducũ fuerat: quodq; uticam mirificis operibus munierat: turresq; auserat: sepultura afficiũt. Q uo interfecto. L. Cæsar: ut aliqd sibi ea res auxiliaret conuocato populo: concione habita cohortatur omnes: ut portæ aperirentur se i Cæsaris clementia magnam spem habere. Itaq; portis uticæ patefactis utica egressus Cæsari imperatori obuiã pficiscitur. Messalla: ut erat imperatum: uticã peruenit. Omnibusq; portis custodias ponit. Cæsar interim a thapso pgressus use tam peruenit: ubi Scipio magnũ frumenti numerũ: armorũ tælorum: cæterarumq; rerum cũ paruo præsidio habuerat. Hoc aduenies potitur: deinde adrumentũ peruenit. Q uo cũ sine mora introisset: armis frumento pecuniaq; condiderata. Q. Ligario. C. Considii filio: qui tũ ibi fuerat uitã concesit. Deinde eodẽ die adrumento egressus: luneio regulo ibi cũ legione relicto: uticam ire contendit: cui in itinere fit obuius. L. Cæsar: subitoq; se ad genua proiecit: uitamq; sibi nec amplius quicquam deprecatur: cui Cęsar facile & p sua natura: & instituto cõcessit. Item cecine. Ceteio. Catricio. Lucio Cælæ patri & filio. M. Epio. M. Aquinio Catonis filio. Damasippoq; liberis ex sua cõsuetudine tribuit: circiterque luminibus accensis Vticam peruenit atque extra oppidum ea nocte mansit: postero die mane in oppidum introiit. Concioneque aduocata: uticenses incolas cohortatus: gratias pro eorum studio erga se agit. Ciues aũt romanos negociatores: & eos qui inter. ccc. pecunias contulerant. Varo & Scipioni multis uerbis accusatos: & de eorum sceleribus longiori habita oratione: ad extremum ut sine metu prodirent: edicit. Se eis dũtaxat uitã cõcessurum. Bona quidẽ eoꝝ se uenditurum; ita tamen qui eoꝝ ipsa bona sua redemisset: se bonorum uenditionem indicturum: & pecuniã mulctæ nomine relaturꝝ: ut incolumitatẽ retinere possent: quibus metu exãguibus de uitaq; ex suo merito desperantibus; subito oblata salute; libentes cupidiq; con

Q cato sibi mortẽ consciuit.

Cato ab uticensib9 sepelit Vticẽses Cæsarẽ recipiunt.

Cæsar Vscceta & Adrumento oppidis potit plurimis hostiũ ignoscit Cæsar.

ditionẽ acceperũt. Petieruntq; a Cæsare: ut uniuersis trecentis uno noie pecuniam imperaret. Itaq; mille sextertiis his impositis: ut per trienniũ sex pensionibus po. ro. soluerent: nullo eoꝝ recusante: ac se eodem die demũ natos pdicantes: læti gratias agunt Cæsari. Rex interim Iuba: ut ex plio fugerat: una cũ Petreio interdiu uillis latitando: tandem nocturnis itineribus confectis in regnũ peruenit: ad oppidũq; zamã: ubi ipse domiciliũ: coniuges: liberosq; habebat. Q uo ex cuncto regno oẽm pecuniã: carissimasq; res cõportauerat: qd que inito bello operibus maximis munierat: accedit. Q uẽ antea oppidani rumore ex optato de cæsaris uictoria audito: ob has cãs oppido phibuerunt: qd bello cõtra po. ro. suscepto: in oppido zama signis congestis maximã in medio foro pyram cõstruxerat: ut si forte bello foret superatus: omnibus reb9 coaceruatis: dehinc ciuib9 cunctis interfectis: eodemq; piectis igne subiecto: tũ demũ ipse insuper interiret: atq; una cũ liberis: cõiugibus ciuibusq; cunctaq; gaza regia cremaret. Postq̃ Iuba ante portas diu multũq; primo minus p imperio ægisset cũ zamensibus: deinde cum se parũ proficere intellexisset: precibus quoq; orasset: uti se ad suos deos penates admitterent: ubi eos pstare in sua sententia animaduertit: nec minis nec pcib9 suis moueri quo se reciperẽt tertio petit ab eis ut sibi coniuges liberosq; redderent; ut secũ eos asportaret: postq̃ sibi nihil omnino oppidanos responsi reddere animaduertit: nulla re ab his impetrata: ab zama discedit atq; ad uillã suã cũ. M. petreio pauciscq; equitibus se confert. Interim legatos de his rebus ad Cæsarẽ uticã mittunt: petuntque ab eo: uti ãteq̃ rex manũ colligeret: sesecq; oppugnaret sibi auxiliũ mitteret Se tamẽ paratos esse sibi: quoad uita suppeteret: oppidũ seque ei reseruare: legatos collaudatos Cæsar domũ iubet antecedere: ac suũ aduentũ pnunciare. Ipse postero die utica egressus cũ equitatu ire in regnum contendit. Interim i itinere ex regiis copiis duces complures ad Cæsarẽ ueniunt orãtq; ut sibi ignoscat. Q uibus supplicibus uenia data: zamã peruenit: rumore interim perlato de eius lenitate clementiaque ppe modũ omnes regni equites zamam peruenium ad Cæsarẽ: ab eoque sunt metu periculoque liberati. Dum hæc utrobique geruntur: Considius qui tisdræ cum familia sua gladiatoria manu getulisq; præerat: cognita cæde suoꝝ: Domitiique & legionũ aduentu perterritus desperata salute: oppidũ deserit seque clam cũ paucis barbaris pecunia onustus subducit: atque in regnũ fugere contendit. Q uem getuli sui comites in itinere prædæ cupidi concidunt: seque in quascunque potuere partes cõferũt. C. interim Virgilius postq̃ terra marique clausus: se nihil pficere intellexit suos autẽ interfectos. M. Catonẽ uticæ sibi ipsi manus intulisse regem uagum a suis desertum: ab omnibus aspernari saburã: eiusque copias ab Sictio eẽ delatas: uticæ Cęsarem sine mora receptum. De tanto exercitu reliquias esse nullas: quæ sibi pdessent: suisque liberis a Caninio proconsule: q tum obsidebat fide accepta: seque & sua oia & oppidum procõsuli tradit. Rex interim Iuba ab omnibus ciuitatibus exclusus: desperata salute cum iam conatus esset cum Petreio ut per uirtutẽ interfecti esse uiderentur: ferro inter se depugant atque infirmiorem imbecillioremque Iuba petreium facile ferro cõsumpsit: deinde ipse sibi cum conaretur gladio traiicere pectus: nec posset; præcibus a seruo suo impetrauit se interficeret; idque obtinuit. Petreius interim Sictius item

Op. zama.

Iuba rex oppido phibitus.

Cõsidi9 Tisdra deserta fugiens a getulis cõcidit

Virgi. caninio se dedit

Iuba petreiũ interrimit ipse a seruo interfici obtinet.